

83.3(2=Укр)1

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

р-44

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І СУЧАСНІСТЬ

Тези доповідей науково-практичної
конференції, присвяченої 270-річчю
від дня народження Григорія Сковороди
/м. Івано-Франківськ, 8 грудня 1992 р./

Івано-Франківськ - 1993

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Г.СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ
ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Найперше, що впадає у вічі при осмисленні філософської спадщини Г.Сковороди, - це її "безсистемність", тобто відсутність традиційної для західноєвропейської філософії системи мислення, що включає в себе онтології, гносеології, логіку тощо. Як писав один з найвизначніших українських філософів І.Мірчук, Сковорода - це "філософ без системи". Дійсно, Сковорода не старався побудувати цілісну філософську систему, яка б охоплювала проблематику всіх підрозділів філософії. В центрі уваги мислителя стояли філософсько-люднознавчі, екзистенціальні, етико-гуманістичні питання; бо філософія, на його думку, повинна бути наукою Істинного життя, наукою про людину та її щастя.

Ця особливість філософської концепції Г.Сковороди не є випадковою. Вона є виявом слідування українським мислителем традиції філософської думки України - пріоритетності людини, людських потреб та інтересів. Сковорода не тільки продовжив ці гуманістичні традиції, але й їх розвинув, примножив, започаткувавши, зокрема, таке унікальне явище в українській культурі, яке увійшло в історію під назвою "філософії серця".

Дослідники філософської україністики, і насамперед зарубіжні, такі як Д.Чижевський, І.Мірчук, В.Янів, М.Шлемкевич, відзначають як одну з найхарактерніших особливостей слов'янської, в тому числі й української, філософії, перевагу в ній людинознавчих проблем над філософсько-гносеологічними. Так, І.Мірчук вважає, що у слов'ян "духова енергія" у формі філософського мислення має "не вертикальні, а горизонтальні тенденції", тобто, що вона концентрувалась не в окремих геніальних одиниць, філософів-професіоналів, а розливалась "широким філософським зацікавленням народних мас". З силу цього функцію філософів-професіоналів перейняли тут своєю творчістю письменники.

Редакційна комісія: ВОЗНЯК С.М., БЕДМЕДЕНКО В.Ф.,
ГОЛЯНИЧ М.Д., ПИЛИПЧУК О.М.

83.3(2:Укр)1
С-44
сугаскисшв
1993
574023
Сковорода Г.

574023 X 1

менники й поети. А це в свою чергу, на думку І. Мірчука, зумовило зміну загального характеру філософії: вона змушена була "відкласти набік чисту абстрактність, тонкість виводів, строгість аргументації, а в осередок своїх міркувань ставити не чисте пізнання, його можливість і його границі, а насамперед людину і її долі, людське життя і його сенс".

Друга особливість слів "янської, а, отже, і української, філософії" - її практичне спрямування, схильність до конкретності. Як специфічно українську рису філософського мислення І. Мірчук та інші дослідники відзначають "перевагу емоціональних та чуттєвих елементів над чисто розумовими раціоналістичними моментами".

Орієнтація на людину як духовно-моральну цінність, ідея так званої "внутрішньої людини", тобто носія духовності, пронизує всю творчу спадщину Г. Сковороди. Мислитель дав принципово новий погляд на людину та її ставлення до світу. Це, зокрема, міститься у його вченні про три світи і дві "натури". Перший світ - природа (макрокосм), другий - людина (мікрокосм). Такий поділ світу йде від античної філософії і потім виявляє себе у філософії Західної Європи ХУІ-ХУІІІ ст. Однак, якщо там зв'язок цих двох світів, людини і природи, прямий, безпосередній, то у Сковороди між ними знаходиться третій світ - символічний, той, що міститься у Біблії. Символ у Сковороди - це дзеркало, а умовне відображення світу. Тому Біблію не можна читати як твір, що буквально відтворює життя, а витлумачувати, за символами, що містяться в ній, добачати життєву правду, людські сподівання і прагнення. На його думку, в біблейських текстах приховані ідеальні відносини між людьми, що ґрунтуються на їх духовній сутності.

Кожний з трьох світів, за Г. Сковородою, має дві "натури" - зовнішню, видиму, і внутрішню, невидиму. Невидима "натура" - дух, вічність, Бог. Вона є основою видимого світу, в ній його сутність. Наголос на пріоритеті, перевазі духовного над матеріальним, душевного над тілесним, фізичним - відмінна риса філософії Сковороди.

Щодо людини, то вона мислилась Г. Сковородою як духовна сутність, як "внутрішня людина". Звідси його вчення про "сродну працю" як вищий зміст буття і частя людини, про "горну республіку" як ідеальний, високоморальний овіт, що ґрунтується на рівності, справедливості, любові.

"Пізнай самого себе" - це вихідну сократівську тезу Г. Сковорода сприйняв як основний принцип пізнання. Однак джерело думок і бажань людських, за його філософською концепцією, не розум, не інтелект, а "серце". Під "серцем" мислитель розумів позасвідоме, а скоріше, як зауважив Д. Чижевський, "надсвідоме, ніж підсвідоме" в духовній структурі людини. Для нього (тобто Сковороди С. В.), - зазначає Чижевський, - центральне в людині не її "теоретичні", "пізнавчі" здібності, а більш глибоке за них емоціонально-вольове ество людського духа - "серце людини. Із серця піднімається, виростає і думка, і стремління, і почування".

Розглядаючи "серце" як підложу духовного світу людини, Г. Сковорода надав українській філософській думці напряму розвитку в наступні часи, і не тільки напряму, але й одоорідності, національного зафарвлення.

"Філософія серця", започаткована ним, була далі розвинута в цілому філософську концепцію одним з найвидатніших вітчизняних філософів ХІХ ст. П. Дркевичем. В тій чи іншій мірі вона одержала подальший розвиток у творчості М. Гоголя, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка.

Філософська концепція Г. Сковороди йшла, отже, в руслі гуманістичних традицій української духовності, була її подальшим творчим розвитком і збагаченням. Цим самим Сковорода вніс вагомий вклад у світову філософію, специфічним формуванням якої була філософська думка українського народу.

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
ІНБ. № 074023

НБ ПНУС

574023

. ВАРІАНТ .

ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ Г. СКОВОРОДИ

Філософсько-естетичні погляди Сквороди невід'ємні від його літературно-громадської діяльності, яка припадає на другу половину ХУІІІ ст., тобто на часи, коли в суспільно-політичному житті України відбувалися докорінні зміни. Зокрема, після зруйнування Запорізької Січі відбувався процес остаточного закріпачення селянства та суцільного колоніального поневолення українського народу.

Скворода був серед тих, хто своєю творчістю об'єктивно служив визвольній боротьбі нашого народу.

Основним осередком освіти і культури того часу на Україні була Києво-Могилянська академія, в якій тоді викладали Ф. Прокопович, Г. Кониський та інші. По суті академія відігравала роль центру філософської думки в слов'янському світі.

Зокрема, Ф. Прокопович, викривавчи середньовічну схоластику, містицизм, пропагував філософську систему Декарта, Локка, Бекона, пояснював систему Коперніка і вчення Галілея.

Науковим спостереженням сприяло те, що в академії вже користувались телескопом та мікроскопом.

Скворода жив і діяв в добу, коли безроздільно панувала релігійна ідеологія, яка виправдовувала самодержавство і кріпосницькі порядки, що й детермінувало його воєволицький антиклерикалізм. Він твердив, що не церква, а "споріднена" /"сродна"/ праця, заснована на пізнанні і використанні природних нахилів людини, є запорукою її щастя і найважливішою передумовою розвитку суспільства. Правда, його антиклерикалізм не переріс в атеїзм, що теж дуже важливо.

Скворода уважно вивчав усну народну творчість, фольклор, що

зближувало його з письменниками-просвітителями ХУІІІ ст. Він захоплювався українськими піснями, прислів'ями, приказками, майстерно використовував їх у своїх літературних та філософських творах.

В народній мудрості, у народному світогляді знаходиться коріння його естетичних поглядів, які найповніше виявлялися в його концепціях поезики /"піітики"/, яку він викладав у Переяславському колегіумі. Новаторство щодо викладання поезики якраз і не сподобалося єпископу і це стало причиною конфлікту із Сквородою.

У 1759 р. він знову викладає поезику уже в Харківському колегіумі, яку подає як судження про життєві основи прекрасного.

Вищим прагненням Г. Сквороди було "робити моему суспільству користь". Скворода в центрі своєї філософії та естетики бачив людину, її духовний світ. Його найбільше цікавило те, "що стосується виключно вдосконалення душі". Характерно, що естетичне для Сквороди завжди нерозривно пов'язане з етичним. Викладаючи катехизис в колегіумі, він торкається понять щастя людини.

Скворода прагнув створити таку естетику, яка допомогла б розв'язанню суспільно-практичних завдань. Його філософсько-естетичне вчення ґрунтується на визнанні двох натур і трьох світів: Одна натура видима /предмети матеріального світу/, інша - невидима /Бог, дух, розум/. Світи: 1/ макрокосм, в якому "все народжене існує"; 2/ мікркосм - це людина; 3/ світ символів /Біблія, тобто символічне трактування її текстів/. Проте Сквороду цікавить в основному не макросвіт, а мікросвіт - людина, її сутність та шляхи досягнення щастя. В цьому явно простежуються сліди ренесансної ідеології, яка виявилася в антропоцентризмі.

Якщо Прокопович і Кониський ставили людину у центрі своїх етик, то Скворода йде ще далі: антропоцентризм переносить у філософії, чим виступав проти феодально-церковного аскетизму.

Духовність особистості стає основним об'єктом уваги Сквороди-естетика. А щасливою людиною може стати тільки тоді, коли пізнає сама себе, "свого Бога", себто свою "невидиму натуру" і обере той чи інший вид праці, що відповідає своїй природі. Ось свідення і вчення про "сродну" працю. Отже, не рабську працю він пропагує, а таку, що відповідає вродженим здібностям людини.

"Пізнай себе" для Сквороди – акт вольовий, творчий, спрямований на виявлення і утвердження в кожній людині її природних схильностей до певного виду діяльності. Тому скарби всередині нас. "Істинне щастя знаходиться всередині нас. Постійно думай, щоб пізнати себе".

Природа всім дає здібності. Тому всі мають право на щастя як прагнення до кращого життя. Тут ми уже бачимо вияв еллінської калокагатії: моральне виступає красивим. Жити людина повинна за велінням внутрішньої природи.

Самопізнання, свобода, трудова діяльність за здібностями /"сродний труд"/, наближення до природи, високість духу – усе це є передумови щастя. Ці ренесансні позиції нашого великого філософа прокладали шлях для антропологічної, буржуазної в своїй основі теорії "розумного егоїзму".

"Не споріднена" праця є пекельною для людини. Таку працю часто обирають через нестримне прагнення до матеріальних благ.

В естетичних поглядах Г. Сквороди був близьким до просвітителів ХVIII ст. Прекрасне для нього є те, що корисне і необхідне, що цілком узгоджується з природними нахилами людини. Отже, "сродна" праця. "У нас ползає красота, а краса жє є ползає нераздельна". А духовна краса людини в нього невіддільна від її трудової діяльності. На противагу ідеалістичній естетикі, яка шукала прекрасне в служінні "надземному" ідеалові, він переконував, що прекрасне треба шукати на Землі у звичайних вчинках людини.

ДІАЛЕКТИЧНІ ЗДОГАДКИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ Г. С. СКВОРОДИ

Філософській системі Сквороди в цілому був властивий пануючий в його часи метафізичний / тобто антидіалектичний / метод. Однак ряд висловлювань мислителя свідчить про його прагнення подолати вузькі рамки метафізики, в які не вміщалося його розуміння природи, суспільства і людини.

Діалектика буття. На противагу біблейським легендам про створення світу, Скворода прийшов до твердження – матерія вічна. Всі предмети природи тимчасові, плінні, вони виникають і зникають, але природа в цілому, весь оточуючий світ безсмертні, і безсмертність його втілюється у вічному потоці мінливих явищ. Український філософ висловив сміливу діалектичну думку: світ, природа не мають кінця, не тільки у різноманітних проявах, але і в необмежених можливостях перетворення матерії.

Скворода вважав всі явища в природі причинно зумовленими, наслідок – закономірним результатом діючих причин, притаманних самій природі речей.

Кожний предмет наділений протилежними силами. Ці сили не зовнішні одна одній, вони – різні сторони єдиного. Існування і розвиток предметів постійно виявляє зв'язок протилежностей та їх взаємообумовленість.

Мислитель неодноразово висловлював думку про те, що між предметами не існує прірви, а одні внутрішньо змінюючись, породжують інші. Це було не що інше як стихійна здогадка філософа про перехід від однієї якості до іншої.

Діалектика пізнання. Скворода зв'язував теорію пізнання із самопізнанням. Він вважав, що в людині відбуваються і продовжуються загальні закони всієї природи. Через це самопізнання розкриває природні закони і макро- і мікроскопу.

Мислитель дав оригінальне вирішення проблеми "зовнішнього" і "внутрішнього", явища і сутності. Так, безкінечна різноманітність природи – це зовнішні прояви безумовно пізнаваної внутрішньої

сутності предметів. Між явищем і сутністю немає тотожності, але немає й прірви. Зовнішнє - не випадкове, воно - закономірна форма прояву внутрішнього. Однак це не дає підстави об'єктивізувати пізнавальний процес поверховістю явищ, необхідно проникнути у внутрішній "план", "структуру" предметів, бо випадковість ніколи не може бути істинною, а остання - видимість.

Пізнання розкриває не тільки зовнішні ознаки предметів, але і їх внутрішню сутність і дає можливість дізнатися і висміряти всі світи, розпізнати їх "план", їх сутність.

Істина, в розумінні Сковороди, конкретна, бо залежить від часу, місця і людини. Істина розвивається і поглиблюється разом з розвитком наших знань.

Діалектика історії. Сталість суспільства залежить не від зовнішніх форм суспільного життя, а від його внутрішньої сутності. Форма суспільства повинна відповідати розумній "природі" суспільства. Сучасне ж мислення суспільне життя в його кріпосницькій системі, пограбуванням безправних селян анахоризується у кричущій суперечності з дійсною природою суспільства.

Сковорода надавав чималою уваги питанню щодо відповідних нахилів людини до того чи іншого виду праці. Згідно його поглядів, людина пізнає власну природу і в відповідності з нею обирає певний вид діяльності, робить працю радісною. Саме така праця суспільно корисна і приносить щастя не лише людині, але й суспільству. Праця - джерело і запорука загальнонародного щастя, в ньому концентруються і переплітаються особисті інтереси та інтереси суспільства.

Одним з основ моралі Сковорода вважав дружбу між людьми. На його думку, де немає дружби, там немає розумних форм людського суспільного життя.

Творчість Сковороди проникнута гартуванню любов'ю до свого народу, яка поєднувалася у нього з високим повагом до інших народів. Він засуджував свавільне отравлення до інших народів і вважав протиприродним відсутність любові до себе і Батьківщини.

ГОЛЯНИЧ М.Д.

ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНОЗНАВСТВА У ФІЛОСОФІЇ Г.СКОВОРОДИ.

У європейському контексті розробки людинознавчих проблем своєрідним підходом відзначився відомий український філософ Григорій Сковорода. Він розглядав людину як "маленькій мырок и так трудно силу его узнать, как тяжело во всемирной машинѣ начало съискать". /Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. - Київ, -1973, Г. I., С. 174/.

Сковорода відзначав, що у дослідженні природи досягнуто чимало, але не вистачає "чогось великого". Із цього виводив: "Если хочем измѣрить небо, землю и моря, должны, во-первых, измѣрить самих себе... А не измѣрив себе, что пользы знать мѣру в прочих тварях?" /Г. I., С. 167/. Поставивши проблему людиномірності розвитку всіх наук, їх гуманістичного спрямування, філософ виділив серед них "верховнейшую" - науку про людину.

Пізнати сутність людини - значить пізнати бога в ній, бо "истинный человек и бог есть тожде" /Г. I., С. 172/. Бог-прихований закон в людині, яка сама має пізнати його і відповідно діяти. Вказуючи, що тіло є джерелом "плотських жадань", а дух - добра, намагаючись розкрити співвідношення фізичного і духовного в людині, Г. Сковорода із людинознавчих проблем головною назвав самопізнання. "Не в том совершенная премудрость, чтоб весь мир перезнать... Перездав все дороги, но не уздав твою, ничего и не знаешь, и не имел..." /Г. I., С. 132/. Не пізнавши себе саму, людина втрачає себе так, як ніби "в твоём дождѣ сокровище зарыто, а ты про то не знаешь" ... /Г. I., С. 159/.

Щоб відшукати в собі "справжню людину", треба знайти "сродный труд". Споріднена праця є ключем до розв'язання багатьох проблем людинознавства. Саме через неї можна пізнати внутрішню натуру і розвиток творчих здібностей людини. Природою ніхто не обділений, але кожен має своє покликання. Отже, від самопізнання залежить вибір

свого шляху життя.

Сковорода оригінально вирішував і проблему рівності, яка полягає не в однаковості обдарувань, а в повноті їх прояву кожною людиною. "Менший сосуд меньше имеет, но в том равен есть большому, что есть полный. И что глупе, как равное равенство, которое глупцы в мир введут всею покушаются?" /Г.І., С.42/. Український мислитель пророче критикував антигуманність зрівнялівки і розкрив протиріччя між здібностями людей і працею, якою змушені займатися у недосконалих суспільних умовах.

Одним із перших вказав на проблему негативного впливу відчуженої праці: "Несродность...каждому званню внутреньийшій яд и убийца..." і "...несравненная тьета потеряет себе самого, хотя бы кто завладел всем Коперниковыми мырами" /Г.І., С.173/.

Самопізнанням людина знаходить відповідну до покликань працю, якою досягає щастя. "Делай то, к чему рсжден...", - вказував Г.Сковорода, - "Душу веселит средное делание".... "Щаслив, кто сопряг среднюю себя частную должность с общен". /Г.І., С.120/.

Шукаючи шляхів розв'язання людинознавчих проблем, Г.Сковорода сформував один із важливих принципів гуманізму - право кожної людини на своє щасливе життя.

Його філософія, яку правомірно називають наукою про людину і її щастя, знайшла свій дальший розвиток у "філософії серця" П.Дркевича, творчості інших українських мислителів-гуманістів. Вивчення їх життєдіяльності і творчої спадщини допомагає розробці сучасних концепцій людинознавства. У зв'язку із актуальністю цієї проблеми настала потреба створити за прикладом інших країн Інститут людини в Україні і започаткувати видання серії книг "Українські гуманісти - громадяни всього світу".

Два мислителі - одна філософська думка

/ Г.С.Сковорода і Ж.-Ж. Руссо /

Як вихованець Києво-Могилянської академії, Г.С.Сковорода глибоко вивчав не лише французьку мову, а й ідеї західноєвропейських просвітителів, особливо Ж.-Ж.Руссо, який захоплював його своїм культом природи, лаїосом критики соціальної нерівності. Г.Сковорода втілював у життя ідеї "женивського громадянина", протиставляючи буржуазній цивілізації просте, скромне життя мандрівника-просвітителя, пов'язаного з природою, з працелюбними людьми. У творчості Г.Сковороди найбільше відбилися погляди Руссо з його трактату "Міркування про походження і причини нерівності між людьми" /1755/. Ненависть до майнової нерівності та соціальної несправедливості поєднується у кожному з них із захистом права кожної людини на вільне життя та свободу. Обидва філософи були переконані у тому, що загальнолюдське щастя та свобода наступлять невідмінно.

Проводячи типологічну паралель між творчим доробком цих двох письменників-мандрівників, І.Франко вілзначає спільність в їхньому філософському розумінні світу, бо Сковорода подібно до свого сучасника Руссо "всім своїм життям пропорує відречення від гідностей і почестей світу, від ученої чи урядової кар'єри і поворот до найпростішого, ніби природного життя" /І.Франко. Твори: В 50-ти томах. Т.41, 1984, с.257/.

Однак у цьому проявилась лише близькість світогляду двох мислителів, а не вплив Руссо на Сковороду. "До подібних думок /подібних, але не тотожних/, - справедливо зауважує П.М.Попов, - Сковорода прийшов незалежно від Руссо. Зі вченням Руссо у повному обсязі Сковорода понайомився пізніше, в 1770-х роках, коли його власна концепція була вже вигоблена" /"Григорій Сковорода. Літературний портрет". - К., 1969, с.123/.

Як і Руссо, Сковорода уявляв собі ідеальне суспільство як республіку, де всі будуть рівні та щасливі, не буде станового поділу між людьми, не буде деспотизму. Таким чином, Руссо і Сковорода, як представники різних народів однієї епохи, хоч і мали своїми шляхами, діями одного і того ж висновку – тільки демократія і гуманізм є основоположними принципами побудови нової держави, яка охороняла би права народу, свободу кожної людини. Спільність у світогляді двох філософів пролилася передусім рівнем розвитку суспільної думки того часу у Франції та в Україні, їх антифеодальними настроями, і в першу чергу – історичним усвідомленням розвитку суспільства. Об'єктивні суспільно-історичні умови, а також сувора школа життя і привели їх до вчення про рівність – програми егалітаризму, яка на сьогодні не витримала випробування часом, бо ж веде вона до сумнозвісної у нашому суспільстві "арістократії", яка не зважає на соціально-економічному поступові суспільства, а скоріше до його злиденності і зубожіння. Однак на стадії боротьби українського народу проти феодально-кріпосницького ладу, за соціальної справедливості ідеї Руссо були надзвичайно актуальні, а звідси й та увага до його філософських концепцій в бою освічених кіл України, у тому числі й Г.Сковороди. Обидва філософи вважали, що власність, як така, є викуративною всіх соціальних бід, а тому проблема соціальної рівності була для них головною вимогою епохи.

Майже одночасно і невідомо один від одного роблять вони висновки про альтернативність, несумісність соціальних форм культури або шкідливого в духовних цінностях злілого мислячої людини, яка живе інтересами та прагненнями свого народу. Тому й закликали вони повернутися до первинного стану єднання з природою.

Філософський світогляд Сковороди, оригінального та самобутнього мислителя, є свідченням самостійного творчого мислення суспільних еліт. Ідеї французького просвітителя були ним трансформовані у відповідності з його світоглядом і розумінням необхідності неспівпадіння феодально-кріпосницького ладу.

ПРОБЛЕМА САМОПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Міцно зв'язаний своїми філософсько-психологічними творами з епохою європейського Просвітництва, Г.Сковорода, як і багато його сучасників та однодумців, намагався дати відповідь на жистре третинні соціальні питання, що хвилювали тоді всю передову суспільну думку. Передусім його цікавлять філософські та психологічні проблеми розвитку пізнання особистості, а відтак – і суспільства в цілому, шляхи його раціонального і справедливого вдосконалення. Предметом особливого дослідження в Сковороди стали моральний та естетичний ідеали, що найбільшою мірою відповідають і сприяють природному розвитку і вічному, нестримному прагненню людини до прекрасного і доцільного.

Центральна ідея етико-гуманістичної концепції Г.Сковороди полягає в створенні необхідних умов для людської самореалізації, в пошуку шляхів до самопізнання. Як і багато філософів минулих епох, він вводить в свою творчість алегорію "шляху" – давить вдалого засобу для розкриття якісного переходу людини з одного рівня свідомості на інший.

Образ дороги додому як алегорія процесу самопізнання особистості характерне для багатьох творів Г.Сковороди: "Жизнь наша не путь ли есть. Узнай же прежде себе. Не броди по планетам и по звездам. Веротись домой". У Сковороди "шлях додому" тлумачиться як алегоричне зображення душі, що перебуває в пошуках вічного й непохитного, яке дає людині міцну опору в житті і праці.

Визначаючи принципи щастя особистості, Сковорода підкреслює, що бути щасливим – означає пізнати себе, свою природу, творити свою долю і перебувати в тому, що тобі споріднене. "Сродну працю" він вважає основою всіх потреб, внаслідок чого перевагу віддає не споживанню матеріальних благ, а самому процесові праці. "Сродна праця", згідно з його вченням, постає найважливішим засобом самореалізації "істинного человека".

У концепції самопізнання і самовизначення людини Сковорода заклад гуманістичну ідею любові до людини, її духовної свободи. Він викривав чадівність і користьство, невідповідність людей наділених владою, своєму призначенню і посаді. "Кто безобразит

и растлеває всяку її джнность? - з гнівем запитує філософ. - Несродность. Кто умерщвляет науки и художестве? - Несродность. Кто обесчестил чин священничий и монашеский? - Несродность. Она каждому званию внутреннейшей яд і убійца. Делай то, к чему рожден".

Відомий сократівський заклик "пізнай самого себе" у філософії Сковороди звучить як вияв духовної свободи, вища духовна гармонія, де розум і знання завжди перемагають "враждебные духу" пристрасті. Не слід спотворювати природне, воно всьому начало. Того, що воно відміряє людині, досить для життя, отже слід задовільнитися малим. Найвищим усвідомленням цього задоволення є вдячність - певний ціннісний рівень людського буття. Вдячність, що є харистія, поширюється Сковородою на бога, батьків, благодійників. Числитель розвиває смислову послідовність: вдячність - благочесність - самозадоволення. Задання виховного процесу, як він розуміє їх, полягає у тому, щоб зберегти здоров'я і навчити вдячності.

Високі моральні якості людини, за Сковородою, це передусім результат її дійсного самопізнання, аналізу власних вчинків. А добрі вчинки - в мудрості, бо й сама мудрість є джерелом всіх добродетелей: "Як глупота є мати всіх пороків, в тому числі і пири... - писав філософ у листі до свого учня М.Ковалинського, - так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромності..." Основсь психічного буття людини Сковорода вважає віру, яку він розуміє як мудрість життя. Людина досягає мудрості, розумінчи незбагненність єдності вічного і минушого. Але пафос людського буття є реальність цієї єдності, життям усобленням якої був сам Григорій Сковорода.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ І ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Вперше ідея самостійної державності знаходить документальне підтвердження в статтях Конституції Пилипа Орлика. Вона сприяла формуванню національної самосвідомості, яскравим провідником якої став просвітитель Григорій Сковорода.

Український філософ не може змиритись з розпадом суспільного життя, з занепадом моралі, не сприймає тогочасний "світ зла", де панують здириство, влада речей, духовна спустошеність.

Причину цього він бачить не в самій природі людини, а в насильстві над нею цього аморального світу. Суспільні негативні явища, нещасливі люди є тому, що вони змушені виконувати не свою справу, до якої не лежить серце. Основним змістом буття і частя людини має стати "сродний труд", який забезпечить її реалізацію природних здібностей у трудовій діяльності в суспільстві. Отже, сенс життя - в "пошуку себе", в праці кожного члена суспільства /аж до керівних посад/ за покликанням.

Тому він висуває ідею "горної республіки", як ідеалу суспільного ладу, який побудований на засадах любові, рівності, республіканській формі правління. За Сковородою цей високоморальний світ є ідеальним образом істинного людського способу життя, є ідеальним суспільством, бо тут кожен буде працювати за своїми здібностями, реалізувати свої обдарування у спорідненій праці, буде щасливим.

Своєрідний соціальний утопізм Сковороди став в якійсь мірі філософським обґрунтуванням теорії природних прав людини, ідеї природної рівності громадян.

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
ІНВ. № 674023

Григорія Сковорода в українській філософській думці поставив питання співвідношення людини і суспільства. Суть цієї концепції - пріоритетність людини, її потреб та інтересів. Найвища цінність і унікальність - це людське життя, а індивід - основна форма людського буття. Ніяка вища мета - державна чи інша, не може скасувати права на визнання гідності людини. Бо невід'ємні громадянські права людини домінують над інтересами держави.

Таким чином, філософія Сковорода, яка ґрунтується на індивідуалізмі, духовній сутності людини / що, до речі, є національною своєрідністю української філософії / протилежна багатьом філософсько-політичним системам, де домінує загальне над особистим, суспільство над особою.

Однак це не означає, що індивідуалізм відчужує людину від своєї соціальної ролі, а суспільство - від держави. Навпаки, презумпція вишності / тобто незамінимих людей немає / стала філософським обґрунтуванням масових репресій в минулому, з якої випливало, що знищення людини - це трагічне явище лише для неї, а не для держави, бо від цього державний механізм не зупиниться. Отже, нетерпимість до індивідуалізму - характерна риса тоталітарного політичного режиму держави.

Ідеї Григорія Сковорода особливо актуальні для нинішньої доби державотворення в Україні, для сьогоднішнього, коли наша країна переживає перехідний період, де на дзвіл, культивуються спокійні цінності, культ речей, і частина людей змушена обставинами прищипати далеко не за покликанням, займатись справами, які не йдуть на користь суспільству.

Отже, держава повинна допомогти кожному громадянину, щоб він "пізнав себе", зайняв в суспільстві те місце, на яке визначила природа, давши йому ті чи інші здібності, а також виробив відповідні своїй природі способи життя.

Світослав Сковорода відповідає основним рисам ментальності українців, які, а позиває Костомарова, вище пінують людину.

особисту свободу, ніж загальну. На Україні розвинуто почуття індивідуалізму, як основи демократії і будівництва правової держави, де гарантовані права і свободи громадян.

Звичайно, не так легко дати відповідь, хто правий в боротьбі, що точиться навколо питання: кому віддати перевагу - чи праву нації, чи правам і свободам громадян. Напевно істина посередині. Звичайно, не треба протиставляти, особливо сьогодні, загальнолюдське і особисте. Існують і загальнодержавні інтереси. Але загальної людини немає. Людина завжди конкретна і, безперечно, відображає загальносуспільні інтереси. Самоцінність людського життя і повинна стати ідеалом розбудови української держави.

РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У ТВОРЧОСТІ Г.СКОВОРОДИ.

Зарубіжна історіографія стверджує, що нібито Г.Сковорода — це випадкове явище в історії української культури, проводиться думка про те, що він нібито був відірваний від народу і мав зв'язки лише з верхівкою української інтелігенції, був байдужий до важливих проблем сучасного йому життя.

Аналіз творчості Сковороди свідчить, що в його творах звучать ідеї протесту проти соціальної несправедливості, проти зла, що панує в суспільстві. Як підкреслюється в літературі, є принципова відмінність в трактуванні зла Г.Сковородою і І.Кантом. Останній також стверджує, що світ "лежить у злі". Однак Кант прагнув знайти причини зла в природі людини, тоді, як Сковорода шукав їх у суспільному ладі.

Сковорода вбачав конкретних носіїв зла. Саме їх філософ і піддавав критиці. Ними, на думку українського гуманіста, є пані, парі, різного роду чиновники і кар'єристи. Силою свого таланту Сковорода показав нікчемність цих людей, що живуть за рахунок селян.

Заслугою вітчизняного мислителя є те, що він критикував не тільки несправедливість, що панувала у феодальному суспільстві, але й показав експлуататорську суть виникаючих буржуазних відносин. Проте не будучи революціонером, Сковорода обмежився лише викриттям зла і не бачив дійсних шляхів подолання несправедливості в суспільстві.

На його думку, єдиний шлях боротьби проти зла в суспільстві — це протиставлення йому добрих начал, закладених в природі людини. Мі добрі начала, з точки зору Сковороди, необхідно всіляко розвивати, а для цього найбільш дієвою формою є поширення освіти з метою пізнання людини.

Критикуючи зло, що панує в суспільстві, Г.Сковорода вважав, що воно може бути поборене добрими початками, що закладені в природі людини. Панування цих добрих начал може бути забезпечено глибоким вихованням і навчанням людини. У вихованні, пов'язанні з формуванням у людини добрих начал шляхом навчання і виховання, Сковорода розглядав у своїх творах "Благородний Гродіт" "Убогий Гайролонок" та інші. Формування в людині добрих начал, на думку Сковороди, несумісне з прагненням до збагачення. Український мислитель різко засуджував таке прагнення за рахунок народних мас. Пастя людини, заува-

жував Сковорода, в праці. Людина, що не працює, позбавлена можливості пережити ті, ні з чим не порівняні дочуття, які переживає людина в процесі праці. "Шершень, — писав Г.Сковорода, — есть образ люде", живущих хищением чуждого и рожденных на то одно, чтоб есть, пить и протч. А пчела есть герб мудрого человека, в срочном деле трудящегося" / Сковорода Г. Полне зібрання творів. Т.І. С.126/.

Г.Сковорода неодноразово підкреслював велике значення освіти для розвитку добрих начал в душі людини. Формування добрих начал в серці людини відбувається не тільки внаслідок поширення знань, але й внаслідок праці. Таким чином, формування в людині моральних якостей український мислитель ставив у залежність від праці.

В літературі справедливо відзначається, що Сковорода мало не перший із філософів нового часу висунув ідею перетворення праці із засобу до життя в найпершу життєву потребу і найвищу насолоду. Але не всяка праця приносить людині щастя та насолоду. Такою є лише "сродна" праця, тобто праця за покликанням. В людині закладені здібності до певних видів трудової діяльності. В процесі виховання вони повинні бути розвинені, стати сутністю людської особистості. Через "сродну" працю розкривається природа людини, розвиваються закладені в ній добрі начала. "Сродна" праця є ідеалом людського щастя. І, навпаки, "несродна" праця, праця не за покликанням, робить людину глибоко нещасною.

Дуже високо Сковорода цинив дружбу між людьми, вважаючи її найвищою цінністю людських взаємовідносин. "Я зневажаю Крезів, не заздрю Оліям, байдужий до Демосфенів, жалю багатих; хай володіють собі, чим хочуть. Я ж, якщо я маю друзів, відчуваю себе не лише щасливим, але й найщасливішим" / Сковорода Г. Полне зібрання творів. Т.2. С. 268/.

Вплив творчості Сковороди помітний у художніх творах Є.Гребінки, П.Гулака-Артемівського, Г.Квітки-Основ'яненка та інших. Всі вони продовжували прагнення Сковороди зв'язувати свою творчість з культурою народних мас.

Гуманістичні традиції Григорія Сковороди пізніше розвивали Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко, які в нову історичну епоху, спираючись на спадщину свого великого попередника, підняли на новий якісний рівень духовну культуру українського народу.

ДО ПИТАННЯ ЗВИЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ Г.СКОВОРОДИ.

Григорій Сковорода належить до тих мислителів, філософів України, на чим ім'я у нас чи не найчастіше посиляється, перетворюють у своєрідне заклинання, але кого практично не читають, а тим паче не вивчають не упереджено його суто філософську, а більше літературну спадщину.

Хоча немає потреби доводити комусь, що як українська літературна класика відкривається "Словом о полку Ігоревім", але розпочинається насправді із Котляревського; так і українська філософська думка відкривається "Словом о законі і благодаті" митрополита Іларіона, але розпочинається із Сковороди. Перед ним - Фіодан Прокопович, Іван Випенський, Петро Могила, за ним будуть такі різні Михайло Драгоманов і Дмитро Донцов, Іван Франко і Вячеслав Липинський, Володимир Вернадський і Богдан Гаврилишин. Та все ж серйозного наукового тлумачення сквородинівської спадщини, а головню її ролі для української національної ідеї і місця в історії розвитку європейської християнської і світової етичної і філософської думки - усього цього ще бракує.

А тут спостерігається дивовижна паралель. Адже знаменита сквородинівська ідея особистого "неспівробітництва зі злом" / а це не переспів знаменитого місця із Нагірної Проловді Ісуса Христа - "підстав ліву щоку...", а проповідь боротьби, хоч і пасивної, але зате не-насилницької, з виразним гуманістичним началом" через століття відгукнується "непротивленням злу насильством" Льва Толстого, а потім втілиться у геніальній особі "великої душі" - Махатми Ганді і у здійсненій ним гігантській кампанії "громадянської непокорі", котра привела до здобуття Індією незалежності без єдиного пострілу - випадок унікальний у світовій історії.

Іже у наш час великий росіянин Олександр Солженіцин закликав "іти не по жи" /коли немає сили відкрито проти цієї соціальної брехні боротись - не бері особистої участі у ній/.

У такому європейському контексті філософія Сковороди не вивчалася, а вже підкреслювати національну аутентичність, "українськість" її взагалі вважалося недобрим ознаком. У радянській літературі Сковороду намагались представити взагалі заурядним неоплатоніком, таким собі давком, майже "хіпі", та й то "російсько-українським мислителем".

З усього цього вихід один - вивчати Сковороду. Причому робити його кращі ідеї фактом масової свідомості /приклад трансценденталізму Генрі Торо у США показує що це не так уже й неможливо/, адже, скажімо, учень середньої школи знає його лише за віршем "Всякому городу нрав і права..." /геніально спародійованим Г.Котляревським і уведеним ним у такому вигляді до "Наташки-Полтавки"/, одоп "Вольності" та кількома байками / до того ж, неоригінальними - переспівами еволюційних сюжетів/. Збірник поезій "Сад Божественних пісень", - найдовершенішого, що було в українській поезії XVIIIст. взагалі залишається практично "terra incognita" а його етична програма проповідь "середнього труда" могла б чимало прислужитися у вихованні сьогоденній молоді. Та й в університеті в курсі історії світової філософії варто б радше глибоко вивчати "Начальну дверь ко християнскому благоварию", а ніж "Матеріалізм і емпіріокритицизм" / не тому що останню написав Ленін, а тому що наукова й літературно-мистецька вартість їх занадто різні /. Та й рядовий громадянин повинен знати "Русі славу". Поки що для цього можуть прислужитися: хіба що прекрасний фільм О.Савченка, роман Валерія Шевчука та спектакль "Хто подасть мені руку" Романа Віктрика безпосередньо за творами Сковороди. Усе це потрібно для того, аби, за словами Спінези, "не плакати, не відрикатись, але розуміти".

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ У ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ

І.С.СКОВОРОДИ

Поетична спадщина Григорія Сковороди – значима віха його інтелектуально-духовного буття, позначена оригінальністю художнього осягнення людини і світу. Прикметно, що автор "Саду божественних пісень" творив вірші у той час, коли викристалізовувався грані його світогляду і життєвого кредо: "Пізнай себе". Проте ці вірші не можна вважати лишень ілюстрацією до його філософського уможляду і етичного вчення.

Поетія Сковороди є подальшою розробкою нових мотивів внутрішнього стану митця, враженого драматичною ситуацією: прагненням і проблематичністю досягнути гармонії із світом.

Поетія Сковороди є виявом поглиблення його пізнавальної спромоги, коли двоєдиність світу сприймається не як метафізична константа, а образний еквівалент внутрішніх протиріч самої людини.

Поетія Сковороди розкриває обшири, що зумовлюють етичну активність, етичне удосконалення людини на терені власного життєвого шляху. Спорідненість людини з тим або іншим типом мислення і поведінки має бути критерієм морального вибору.

Поетія Сковороди – це апологія християнських засад людської духовності, коли єство її внутрішньої природи є самим Богом. Тому пізнати Бога – значить пізнати себе самого, служити Богові – значить служити собі самому.

Поетія Сковороди – це апофеоз поєднання людини з природою, в якій сякає Боже світло, і тому світ полів і дібров не є лишень середовищем для усамітнення, а своєрідним макрокосмом, яким пізнає який невисіда.

Таким чином, віршовий набуток Сковороди відбиває різні скерування його концепції людини, а саме: онтологічне; споглядально-пізнавальне; морально-етичне; духовно-християнське; пантеїстичне. Звісно, в окремих творах ці лінії взаємоперетинаються і доповнюють одна одну.

Отже, постановка проблеми "Концепція людини у поетичній спадщині Григорія Сковороди" викликана завперш змістом його літературної творчості.

Людина онтологічна. У вірші "Боится народ сойти гнить во гроб", яким розпочинається "Сад божественних пісень", автор освітлює буття людини променем смерті, розробляючи мотиви "смерті святої" і "смерті лятої".

Свята смерть – людина, прийнявши в душу Христа, йде на вічний спокій блаженної і провітленої вищої мудрості, позбавленої гріховності.

Лята смерть – людина вмирає у гріхах, не позбувшись при цьому сатанинської пристрасті і потягу до содождів, що рєзбєцють її душу.

Виразні ціннісні орієнтації людини, поставлені між полюсами життя і смерті, простежуються у популярній пісні "Всякому городу нрав і права". Влучними іронічними штрихами відбивши ієрархо-стяжальні апетити тогочасної суспільності, митець осуджує життєву суєту і дріб'язковість, бо при цьому втрачається вищий сенс буття.

Людина споглядально-пізнавальна. Друга половина ХУІІІ ст. – це період послаблення і поступового відходу на другий план раціоналістичних концепцій епохи. Віяння часу не обминули і уможлядних, і естетичних засад Сковороди.

Реалізацію мотиву серця, чутливості, що є барометром оцінки людини на терені споглядально-пізнавальної діяльності, зустрі-

річаємо у Піснях 9-й /"Голова всяка имеет смысл"/, 23-й /"О дражайшее жизни время"/ і 24-й /"О покою наш небесный! Где ты скрылся с наших глаз?"/.

Людина морально-етична. Поетична постать Сквороди вражає читача виснажливим максималізмом, що доводив конфлікт між зовнішньою оболонкою людини і внутрішнім духовним ядром до межової напруженості, що мало вплив на лінію поведінки людини в суспільстві. Моральні параметри такої поведінки склали: дух, розум, серце. "Если дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне - то й усе світле, щасливе, блаженне", - писав Скворода.

Людина духовно-християнська. Художній світ пісень Сквороди посвідчує, що Святе письмо є одне із джерел, в якому він активно шукає образного розкриття правди, істини, що персоніфікується в образі Христа. Правда, ця тема наскрізь проінята антропософським струменем: Людину з Христом і в аліцях, і в бідах не розлучить ні вогонь, ні меч.

Поєднання ж Людини з Христом зумовлено і закономірно, бо Христос помер "за мя", тому і смерть в ім'я Ісуса є благодать. Апористично цей мотив звучить у Пісні 7-й: "Смерть твоя - мне живот..." Отже, півнавич життя і смерть Бога, людина вчиться цінувати власне життя, очищати серце від лукавства і скверни: "Ибо сердцем нечист не может Бога узреть".

У віршах Сквороди сприймав Ісуса Христа не в символічному вивзі, а конкретно, як елемент високого одкровення душі, як Бога, котрому складав молитву і в котрого просив милості.

Якщо вже шукати метафоричну іпостась Бога, то вона є стрижнем духу пантеїстичного. Відомо, що натурфілософські погляди Сквороди включали в себе присутність Бога як субстанцію /першопричину/ і волю, що розсіялася в природі - середовищі для людського буття. Природа, як і космос, безсонсна. Тому і феномен

мандрування в природу як модель поведінки особистості, в якій духовне змагає матеріальне, визначив спосіб буттєвого і художнього думання Сквороди.

Простежимо рух поетичної думки Сквороди: природа є втілення Божої волі; природа - це сам Бог; призначення людини - пізнавати Бога, гармоніювати до нього.

Отже, людина має жити гармонійно із природою, що сповнає дух чистотою і мелосом.

Григорій Скворода був людиною свого часу, свого оточення і побуту, проте рухом своїх думок і художніх образів плакав людину майбутнього, той ідеал, до якого прагнемо і ми в трудні часи зриву українського духовного відродження на схилі ХХ сторіччя.

РОЛЬ Г.С.СКОВОРОДИ В СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Видатний український просвітител-гуманіст Г.Сковорода вніс вагомий вклад не тільки в розвиток світової філософії і культури, а й у становлення і розвиток української мови.

Іван Франко писав про мислителя, що "доля поставила його на розграні двох великих епох". І в мові його творів відобразилися ті суперечності, які склалися в українській мові у кінці XVIII ст.: боротьба чого, що ґрунтувалась на народно-розмовній основі, і застарілого, що спиралося на традицію церковнослов'янської і старокнижної української мови. У виробленні мовної концепції Г.Сковороди важливе значення мало навчання в Києво-Могилянській академії, звідки він вийшов з глибоким знанням багатьох мов: грецької, латинської, польської, німецької, церковнослов'янської, книжної української, російської. Освіта, постійне спілкування з простими людьми, коло передових ідей - все це знайшло яскраве відображення у мові його творів.

Дослідження мови художніх творів Григорія Сковороди в усій її різноманітності показує, що українська основа мови фіксується на всіх рівнях - фонетичному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному, лексичному і фразеологічному. При цьому слід мати на увазі неупорядкованість тогочасного українського правопису, який не відбивав живих елементів мови письменника. Так, О.Павловський у своїй "Грамматиці малоросійського наречія" / 1818 / звертає увагу на те, що в українській мові Ъ, а також О, Е в закритих складах вимовлялися, як І; відзначав м'якість Ц у кінці слова, вимову киває при написанні кивает. Всупереч традиційному правописові у художніх творах філософа-мислителя яскраво відбита система голосних і приголосних української мови / зокрема, И, Н → И; Ъ, О, Е → І; лабіалізація Е в О після шиплячих, ствердіння губних і шиплячих та ін./ . Серед морфологічних рис простежуються форми наказового способу / не кладі, пропадайте /, клична форма іменників / птичко жолтобоко, Христе, о муже избранне /, давальний відмінок на -ові, -еві та ін. У синтаксисі спостерігається наявність великих синтаксичних одиниць / надфразних єдностей /, динамічного живого діалога, монолога, внутрішньої мови, риторичних питальних та окличних речень, вигуків, звертань.

Уся багатогранна творчість Г.Сковороди живилась лексичними і фразеологічними народно-розмовними українськими елементами / вітатися,

батько, страви, вгору, знова, нехай, поля зелені, потоки чисті, жайворонок меж полями, соловейко меж садами, сопілка пастухова, в дурні не пошитись та ін./. Він глибоко знав народні прислів'я і приказки, казки і легенди і вважав їх по-справжньому мудрими, повними "володкого не ра істини". Влучно і дотепно вплітає він ці шедеври народної мудрості в свої твори, зокрема: "На должность моститься, как коза на кровлю", "Далеко свиня от коня", "Красна хата не углами, а пирогами" /Див.: Іванько І.В. Прислів'я та приказки у творах Г.С.Сковороди// Українська мова і література в школі.- 1964.- №8.- С.29-33/.

Народна лексика і фразеологія широко використовувались письменником у пейзажних віршах та в піснях сатирично-критичного спрямування.

Сам Г.С.Сковорода вважав, що він пише "малоросійським діалектом". Жива народно-розмовна стихія все більше входила в літературу творчість видатного українського філософа, адже він прагнув, щоб зміст його творів був зрозумілим перш за все простим людям. Твори Г.Сковороди поширювалися в рукописах, і вірші /"псалми"/ були широко відомі на Україні. Збірки поезій /"Сад божественных пѣсней"/ і байок /"Басни Харьковскіе"/ служать зразками народно-розмовної української мови, яка є основою художнього зображення, наприклад:

Стоит явор над водою,
Все кивает головою,..
Тут течет поточок близко,
Видно воду аж до дна."

Як відзначав І.К.Білодід, "Григорій Сковорода готував, таким чином ґрунт, на якому в кінці XVIII - на початку XIX століття сформувалась "нова" українська літературна мова, що спиралася на народно-розмовну національну основу, з використанням кращих досягнень попередньої традиції" /Білодід І.К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов.- К., 1979, с.127/.

Оцінюючи роль Григорія Сковороди в історії української літературної мови, Павло Тичина писав: "Звичайно, буденна людська мова свідомо почала звучати саме у Григорія Сковороди. І вже від нього пролягли стежки-доріжки - через Некрашевича - і до Котляревського, і до Марка Вовчка, і до Шевченка" /Тичина П. Квітни, мово наша рідна.- К., 1971.- С.41/.

Широке використання народної лексики і фразеології, емоційна насиченість, образність і лаконізм вислову, багатство образотворчих засобів для змалювання природи, її величі і краси, патетичне і сатиричне використання старослов'янської лексики, поєднання традиційної книжної мови з живою українською мовою - усі ці тенденції дають підстави вважати Г.Сковороду одним з попередників І.П.Котляревського і Т.Г.Шевченка.

ДЯКІВ О.Ю., ЛАЗАРОВИЧ В.В.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ Г.СКОВОРОДИ

/ на матеріалі перекладу твору Марка Ціцерона "DE SENECTUTE" /

Г.Сковорода добре володів класичними грецькою і латинською мовами, про що свідчать його власні твори латинською, а також блискучі переклади його творів античних авторів.

Особливий інтерес для дослідників перекладацької діяльності Г.Сковорода становить переклад твору Ціцерона "De senectute", для якого характерна насиченість екзотичними реаліями, образними метафорами, порівняннями, які надають твору яскраво вираженого національного колориту.

Перекладацькій манері Г.Сковороди, як показує наше дослідження, притаманні такі особливості:

1. Багатство стилістично забарвлених засобів при перекладі нейтральної лексики.
2. Надання переваги описовості при відтворенні змісту оригіналу.
3. Введення власних міркувань, аргументів з метою підсилення ідеї тексту.
4. Введення образних порівнянь, відсутніх в латинському тексті.
5. Майстерне відтворення екзотичних реалій оригіналу:

а/ випускання цілих епізодів, насичених великою кількістю власних імен римських діячів, назв урядових і військових посад, географічних понять, які невідомі українському читачу і утруднюють розуміння твору. Висока перекладацька майстерність Г.Сковороди дозволяє йому компенсувати текстувальні втрати введенням власних філософських міркувань, лексичними і фразеологічними доповненнями;

б/ оксюморна заміна екзотичних реалій оригіналу: Aetna - гора;

в/ коментування: Themistocles = афінський генерал Темістокл;

г/ заміна власних імен їх тлумаченням: Caecilius = наш комедій-сочинитель;

д/ заміна власних імен оригіналу іменами, притаманними носіям української мови: Aristides = Фома, Lysimachus = Дмитрій;

е/ заміна римських власних імен співрозмовників у звертаннях словами типу "Любезные дети", "Батюшка";

є/ неповноеквівалентна заміна військових звань, назв зброї, тварин, азартних ігор і т.д. з метою полегшення розуміння тексту для широкого кола читача:

hastis aut gladiis = ружьем и саблею; talos et tesseras = шахматы да картижкнув игру; tauri aut elephanti = /силы/ воловой или медвежей.

Проведене дослідження дає змогу прийти до висновку, що Григорій Сковорода виступав в цьому перекладі насамперед як просвіти-тель широких мас українського народу, який бажав довести до українських читачів надбання античної цивілізації. У перекладі невеликого твору Ціцерона відбивається непереічений талант Григорія Сковороди.

Г.Сковорода у слов"янському та угорському сприйнятті.

Цікаві чеські матеріали про Г.Сковороду. У 1968 р. в архіві письменника Ф.Челаковського /1799-1862/ виявлено невідомий лист Г.Сковороди до Якова Правницького від 30 травня 1785 р. Це ще раз підтверджує той факт, що вже у кінці ХУІІ ст. слава "мандрівного філософа" перейшла межі України. Є відомості, що його особою цікавилися вчений П.Шафарик і поет В.Ганка. А перші друковані відгуки у Чехії про Г.Сковороду належать до кінця ХІХ ст. 1893 р. журнал "Вшеград" помістив статтю "Попередник гр.Льва Толстого", що, як нам здається, була викладом думок англійського дослідника Джонсона. Через рік згаданий часопис у статті "Російський Сократ" познайомив своїх читачів із філософським вченням українського мислителя. Це одна із перших спроб співставити вчення давньогрецького мислителя та українського філософа, хоч в силу тогочасних сумних політичних обставин Г.Сковороду зараховано до російських письменників. У 1925 р. "Педагогічне розгляди" подали дослідження "Перший вихователь народно-го виховання на Україні", першу спробу вивчення педагогічної спадщини Г.Сковороди не тільки за кордоном, але й на Україні.

У своїх працях "Словесност Словану" /1928/ і "Слованстві в язикове літерарнім оброзені у словану" /1958/ Ф.Вольман розглядав роль Г.Сковороди в історії та культурі українців на широкому фоні загальнослов"янського культурного руху. На думку чеського дослідника, Г.Сковорода синтезував ідеї Біблії, народного виховання, античної філософії, підпорядкувавши їх суспільним завданням. "Сковорода займає у розвитку української культури таке ж місце, - писав у 1958 році Ф.Вольман, - як Ломоносов у

російській, Обрадович у сербській, Сташиць у польській. Проте його міжслов"янський вплив, здається, значно більший..." З.Генник-Березовська опублікувала статтю "Про пізню поезію українського барокко", спеціально присвячену досі /до 1958 р./ повністю не вивченій проблемі про Сковороду як поета барокко. У 1966 р. у збірнику "Кож гої попель муй" /"Хай горить мій попіл"/ у чеському перекладі Г.Вербовою були надруковані чотири вірші Г.Сковороди.

Польську Сковородіану започаткувала книга А.Кіркора "Про літературу братніх слов"янських народів" /1874/, в якій творчість українського письменника розглянута в історії нашого письменства. У 1911 р. у Кракові Л.Яновський видав працю "Харківський університет на початку свого існування" /1805-1820/, в якій з повагою згадується "славний Сковорода", "Постать цієї небуденної людини мала благодійний вплив на багатьох... Сковороду можна назвати найзнаменитішою людиною, що працювала на Слобідській Україні..., пропагував етичні ідеали, але був найкращим прикладом чесноти".

У міжвоєнний період про Г.Сковороду писали Д.Бржкнер і Т.Лер-Сплавінський у своїй спільній праці "Нарис історії літератур і слов"янських мов" /1929/, а також Б.Лепкий у 5-томному виданні "Велька література повшечна" /1936/. У післявоєнній Польщі до оцінки творчості Г.Сковороди зверталися М.Якубец, П.Зволінський і В.Лужний, а добірку його віршів у польських перекладах Єжи Литвінюка та Я.Трибусевича знаходимо в "Антології поезії української" /1977/.

З біографії Г.Сковороди відомо, що він у 1745-1750 рр. перебував в угорському місті Токай. Цим маловідомим сторінкам

Його життя присвячені окремі сторінки праці Л.Тарди "Історія Токайської місії по закупленню вина /1973-1996/", що появилася у 1963 р. у Будапешті. У 1943 р. в Ужгороді вийшла брошура С.Штефуровського "Г.Савич Сковорода", а у 1971 р. антологія "Україн кельтек" /"Українська поезія"/ подала його вірші в угорському перекладі.

Зовсім недавно дійшов Г.Сковорода до болгарського народу, який дізнався про "цього цікавого філософа і поета, що стоїть на межі середньовіччя і нового часу" з антології "Українська класична поезія" /Софія, 1959/. Як пише С.Русаків, "Поетична творчість Сковороди посідає місце першого українського лірика, який у своїх віршах й байках викривав поміщицтво, купців, схоластику, оспівував свободу..., утверджував необхідність освіти. Це були ті ідейні основи, на яких згодом розвивалася українська література".

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ДІАЛОГУ Г.СКОВОРОДИ

Об'єктом даного дослідження є філософсько-етичний трактат Г.Сковороди "Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира", написаний у формі діалогу. Пафос твору полягає у необхідності пізнання даної Богом істини через самопізнання. Ідея реалізується одиницями різних мовних рівнів: лексичного, синтаксичного, текстового.

Структура діалогу АЛФАВІТУ ускладнена, у ньому чітко вирізняються: 1/ монолог у діалозі, 2/ байка у формі діалогу, 3/ діалог-розмова. Монолог у діалозі – це призначений для зорового сприйняття міні-трактат, якому притаманні тривалість, зв'язність, односторонній характер висловлювань. Основна мета діалогу у байці – імпліцитно подати ідею тексту. У діалозі-розмові автор передає атмосферу невимушеності, непередбачуваності мовлення, очевидним є вплив конситуації на будову речення, мовна економія. Функції діалогу-розмови – закріплювати монологічні блоки, поставити нову проблему, полегшити сприйняття філософії автора.

Особливістю побудови АЛФАВІТУ є наявність віршованої рамочної конструкції. Кожен монологічний блок реалізує певну підтему. Автор використовує прийом контрасту на лексичному, синтаксичному і текстовому рівнях. /"Обижают ... ближних и дальних"; "Самое першество без охоты тяжело. Напротив того, в природном не точти труд сладок, но и сама смерть приятна"; розділи "Дружеский разговор о душевном мире"; "Картина изображенного бѣса, называемого грусть, тоска, скука"/. Серед внутрішніх текстових зв'язків найбільш поширеними у монологічних блоках є рекурентні та інцидентні /"Гдѣ же возмеш охоту без природы? Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина." "Теперь взомли мне на ум тосков, скукоз, горестьв средѣ изобилія мучавшеся. Сѣп просят у Бога богатства, а не удовольствія ..."/.

Свої думки Г.Сковорода підкріплює простими "лубочними" прикладами, байками, графічними ілюстраціями, які супроводжуються текстовими поясненнями. Автор широко використовує прислів'я і поговірки, цитує з Біблії як обґрунтування своєї філософії, біблейські алжії, своєрідно інтерпретуючи ідею Бога. Улюбленим стилістичним засобом Г.Сковороди є метафоричне порівняння.

Для монологічних блоків тексту характерною є велика кількість складних речень і їх комбінацій, вставних речень, паралельних кон-

струкцій, синтаксичних повторів. Такі розгорнуті структури готують читача до сприйняття основної думки, яка виражається дуже стислим у синтаксичному відношенні реченням. Особливістю діалого-розмови є згорнутість синтаксису, вживання простих, односкладних, еліптичних речень.

Ключові слова трактату - "знання", "щастя", "Бог", "труд", "натура", "сродність". У тексті чітко прослідковуються їх семантичні поля.

Найбільш очевидною у прагматичному аспекті особливістю АЛФАВІТУ є його двоплановість. На відміну від художнього твору, де ідея подається в імплікації, і читач повинен розшифрувати художні образи, у трактаті чітко вирізняються: 1/ мовна взаємодія персонажів; 2/ звертання до читача через співрозмовника-слухача. Прагматичне навантаження несе і сама форма діалого-унісону, де шлях до істини прями^й. Характерною рисою АЛФАВІТУ є повна експлікація смислу, інформаційні повтори, надмірність мовних засобів. Це пояснюється тим, що актуалізація розумових семантичних моделей мовця залежить від його уявлення про ступінь обізнаності адресата, а при невизначеному колі читачів автор не може мати уявлення про ступінь їх обізнаності.

Експлікація перформативних дієслів АЛФАВІТУ, які відображають відношення між автором-адресантом і читачем-адресатом, дозволила встановити у тексті такі групи мовленнєвих актів: 1/ тлумачення, пояснення, роз'яснення; 2/ порада, настанова, переконання, повчання, проповідування; 3/ застереження, засудження, викриття; 4/ підбадьорювання, спонування. Дані мовленнєві акти відрізняються як ізокупитивною силою /наприклад, пояснення - порада - спонування/, так і комунікативною інтенцією /наприклад, застереження - підбадьорювання/. Основними прагматичними видами висловлювань є констативи /ствердження/ і директиви /поради/.

Включений у АЛФАВІТ лист-звертання "ЩЕДОСТИВОМУ ГОСУДАРУ ВЛАДИМИРУ СТЕПАНОВИЧУ, ЕГО БЛАГОРОДИМ ТЕРЯШОВУ" відрізняється від тексту самого твору силою впливу і комунікативною спрямованістю. Це скоріше роздум і обґрунтування праці, ніж докази і переконання. Очевидно адресат був знайомий з поглядами автора і поділяв їх.

ОБРАЗ Г.СКОВОРОДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Яскрава творча індивідуальність Г.Сковороди, його велич як мислителя, поета і гуманіста привертали і привертають увагу кращих діячів вітчизняної культури. Ця тема вже була об'єктом вивчення. Про неї писали М.Льницький у праці "Людина в історії" /К., 1939/, К.Балабуха у статті "Тема про Сковороду" /1972/, П.Корж у статті "Жанрова специфіка історико-біографічної прози про Г.С.Сковороду" /1972/, В.Мельничук "Поетичне слово про Григорія Сковороду" /1972/, А.Черняк - "Образ Григорія Сковороди в художній літературі" /1981/.

Незважаючи на це, дана проблема вимагає і нового прочитання художніх творів про видатного філософа і письменника, і зняття необґрунтованих антинаукових ідеологічних нашарувань, і повернення творів авторів, незаслужено виключених із історії української літератури, і творів нашої діаспори, що поволи повертаються до українського читача.

Щоб краще розібратися у цій проблемі, ми розглянемо художні твори, присвячені Григорію Сковороді, за жанровими ознаками. Це - вірші, в яких поети розкрили або своє загальне розуміння його місця в історії українського народу, літератури і культури, або якусь окрему грань його творчості. Сюди належать поезії більше чи менше відомих поетів /подаємо їх в алфавітному порядку/: В.Буласка /"Б"є джерело пісень моїх"/, Т.Донця /"Притча про Сковороду"/, І.Драча /"Час", "Сковорода і Шевченко"/, Р.Качурицького /"Сковорода і учні"/, Л.Коваленко /"Сковорода"/, Василя Колодія /"Сковорода"/, Володимир Колемійця /"Сковорода"/, Ф.Малицького /"На могилі Григорія Сковороди" "У Сковородинівці"/, П.Мовчана /"Мандрівка Григорія Сковороди", "Слово Григорія Сковороди"/, М.Негоди /"Сковорода"/, І.Нехода /"Сковородинівка"/, Б.Олійника /"Сковорода і світ"/, М.Петренка /"Незловимість"/, В.Підпалого /"Григорій Сковорода"/, С.Пушика /"Григорієві Сковороді"/, М.Шевченка /"Полтаві"/, Ю.Щербака /"Григорій Варшава Сковорода стоїть на Подолі"/. До цього списку треба додати одностовірні вірші "Сковорода" П.Білецького-Носенка та Дрія Клена /псевдонім О.Бургардта/, М.Зерова і К.Куцюка-Кочинського /проживав у Румунії/.

Вільш цікавими є поеми, в яких відображений внутрішній світ Григорія Сковороди і його творчий подвиг. Тут на перше місце треба поставити "поему-симфонію" П.Тичини "Сковорода", над якою поет працював майже все своє життя, але із зрозумілих політичних обставин так і не закінчив, хоч зібрав та уважно опрацював сотні джерел. Історію написання і публікації "Симфонії" докладно розкрив С.Гельницький

у "Примітках" до четвертого тому "Зібрання творів" П.Тичини / К., 1985. - с. 547-587 /, де вдруге /вперше у 1971 р./, але більш повно був надрукований цей твір видатного поета.

Ця незвична навіть для П.Тичини поема привернула увагу наших дослідників - про неї писали С.Адельгейм, Т.Басс, О.Губар, Л.Новиченко, В.Калашник, С.Тельнюк і В.Корсунська. У дослідженні "Філософські мотиви у творчості Павла Тичини" /К., 1977/ вона писала, що "вважає розмах, масштабність підготовчої роботи, що мала на меті встановити складні й розгалужені зв'язки творчості Сковороди з шуканями попередників, сучасників і нащадків, джерела його стилістичних уподобань тощо", вишуканість образів, різноманітні художні малярки, витончений звукопис. Вимагає значної коректури думка В.Корсунської про те, що П.Тичина намагався "застосувати положення марксизму-ленінізму до аналізу такого самотнього і оригінального й суперечливого явища, як світогляд Сковороди". Саме таке "прагнення" перешкодило і закінченню твору, і в багатьох місцях призвело до антинаукових інтерпретацій.

У жанрі драматургії до образу Г.Сковороди звернувся український драматург, кінорежисер і художник І.Кавалерідзе, який ще в 20-х роках захопився цією небуденною постаттю. За власним сценарієм він поставив фільм "Григорій Сковорода" /1958/, написав драму "Григорій і Параскева" /1972/. Він також автор пам'ятника філософу у Лохвиці /1922/ і Києві /1977/.

У прозі маємо чи ненайцікавіші спроби відтворити образ видатного діяча української культури XVIII ст. Сюди слід віднести романи Т.Вовка "Мед з каменю" /1968/ і Василя Шевчука "Предтеча" / у першому виданні - "Григорій Сковорода"/. Обидва прозаїки зуміли досить повно розкрити цей образ, вдало використовувачи документальний матеріал із художнім доміслом. Щоправда, як, нам здається, художню вартісність обох творів дещо знижує намагання авторів вкласти образ Григорія Сковороди у прокрустове ложе марксистсько-ленінської ідеології, що зроблено вкрай штучно.

Глибокий змістом і багатий емоційно образ Г.Сковороди близький нам пристрасною вірою в людину, у всемогутність і неминучу перемогу розуму, в любові до істини, в проповіді, за словами І.Франка. "злетірадісної гуманності".

"АНТИЧНІСТЬ" - КАТЕГОРІЯ ПОЕТИЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ Г.СКОВОРОДИ.

Г.Сковорода, як і його попередники та сучасники, будував свій художній світ за зразком античності, щоб досягнути попередній період розвитку свого народу, який ішов шляхом "небажання вчитися у древніх". Сучасність сприймалася як логічний наслідок минулого і як нова можливість вчитися, що й зумовило погляд Сковороди на освіту як на засіб виховання народу. Мандруючи, перебуваючи серед простих людей, Сковорода сформулював головну педагогічну ідею - трудове виховання за принципом "сродності".

"Втеча" від світу у Сковороди не є проповіддю бездіяльності, відмовою від боротьби зі злом. Це - заклик вийти добро у самі людині, яке їй дане від Бога, і що треба відкрити, привести в дію. Звідси - "проголошення самопізнання універсальним засобом моральної перебудови світу". Г.Сковорода досягав подоланість зла. Звідси його своєрідний, античної генези, поетично-філософський сміх у творах. Сміючись, людина не виходить у своїх помислах за межі, створені самим сміхом. Він не претендує на річ, яка викликала сміх, і не заперечує її.

Смішне - це усвідомлене, переможене, а тому пробачене, зло. Звідси й переможна та одночасно великодушна позиція того, хто сміється: він відповідає злу сміхом /інакше - добром/, оскільки зумів опізнати ступінь зла і співвіднести з ним свої можливості. Послідовна серйозність Христа /"Піснь 7-я" у Сковороди/ частково долається в пасхальному сміхові, в якому виразилося язичеське, античне розуміння сутності святкувальної події: воскресє Христос, "смертін смерть попав". Зло смерті знищено, посоромлено.

Сміху, радості семантично близькі наступні мотиви лірики Сковороди: сонце, світло, ранок, весна, народження, річка /"Піснь 30-я"/, узагальнюючись як "сродність".

ТКАЧІВСЬКА М.Р.,
ТКАЧІВСЬКИЙ В.В.

ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ТРАКТУВАННІ
ДОМЕТА ОЛЯНЧИНА

В Україні 18-го століття постать Григорія Сковороди була в центрі уваги духовного життя. На той час він був єдиним визначним філософом усіх слов'янських народів. У Західній Європі Сковорода залишався маловідомим і майже незрозумілим, оскільки тут не було достатньо матеріалів, щоб пояснити його творчість. У 1928 році з метою популяризації імені видатного українського філософа на Заході доктор Домет Олянич, виходець з України, який здобув освіту в університеті Фрідріха-Вільгельма в Берліні і працював у Німеччині, видав німецькою мовою в журналі "Ost-Europa" наукову працю "Ngyhorij Skoworoda. 1722-1794. Der ukrainische Philosoph des 18. Jahrhunderts und seine geistig-kulturele Umwelt"/"Григорій Сковорода. 1722-1794. Український філософ 18-го століття та його духовно-культурне оточення"/. В роботі, яка складається з шести розділів, розглядаються питання духовної культури в житті України-Русі до Сковороди, короткий зміст його творів, трактування філософії, теорії виховання. У першому розділі Олянич простежує процес становлення української філософії, роль церковних братств та їх духовних вождів гетьмана П. Сагайдачного-представника козацтва, митрополита П. Могили-представника церкви та Е. Плетеницького-представника інтелігенції, а також Києво-Могилянської академії, яка досягла свого найвищого розквіту за гетьмана Івана Мазепи. При описі життя та творчості Сковороди автор праці опирається на думки авторитетних науковців Снегір'єва, Срезневського, Багалія, Зеленогорського, Єфіменко, Дебелева, Бонч-Бруевича, Радзіховського, учня та біографа Сковороди Ковалинського. Як вважає автор, Сковорода під час навчання в Київській академії /1744-1750/ познайомився з творами багатьох античних філософів. "Було б наївним думати чи намагатись доказати, - вважає Домет Олянич, - що він дізнався про античність тільки за кордоном. Те, що він тут поглибив свої знання, розширив і, так би мовити, підчистив їх, цьому ніхто не заперечуватиме". Сковорода побував за кордоном під покровительством генерал-майора Ф. Вишневського бачивши своєю надією бажаючі побувати в чужих землях, проханнях професорів та знанням іноземних мов: латинської, німецької

та частково грецької. Про знання іноземних мов свідчать його листи латинською мовою до М. Ковалинського, часте вживання цитат німецькою та грецькою мовами. Він відвідав Угорщину, а також міста Відень, Офен, Прессбург. Домет Олянич спростовує деякі думки про те, що Сковорода перебував у Швейцарії, Італії та німецькому місті Галле, як такі, що недоказані. Він передбачає, що закордонна подорож тривала не довше ніж 4,5 років.

У науковій розвідці висвітлюються його дитинство, роки навчання, викладацька діяльність, мандрівне життя. Твори Сковороди дослідник поділяє на філософські: а/ філософсько-антропологічні та філософсько-етичні, б/ філософсько-теологічні, в/ філософсько-етичні, імпульсно-психологічні, педагогічно-дидактичні та літературні. У короткому викладі змісту творів Сковороди погляди науковця спрямовані на те, щоб правильно показати величину та глибину думок філософа.

У філософії, як вважає Домет Олянич, Сковорода розумів найважливішого носія людського духовного життя, який з одного боку веде людину до мудрості, а з другого приближує її до добрих справ. Через це вона складається з філософії мудрості та філософії моралі. Як і в філософії Сковорода мав власні думки про виховання та навчання молодого покоління. Основами його теорії є пізнання, самопізнання, етика та релігія. У своїй теорії виховання він передбачає виховання керівником та самовиховання. Виховання керівником ділиться на домашнє та шкільне, які взаємозв'язані. Дослідник Сковороди бачить тільки один недолік у його теорії виховання, а саме в тому, що вона не була строго науково опрацьована, особливо в її дидактичній частині.

"Особливо велике національне значення Сковороди як українського (ократа полягає в його намаганнях поширити в Україні - Русі античний світогляд, в його ставленні до козацької ідеології у час знищення автономії України, в боротьбі з невідомістю, псевдокультурою, матеріалізмом, безбожністю", - пише автор.

Праця Домета Оляничина, присвячена дружній гетьмана Скоронадського, пані професору Корнелії Гетпш та панні вчительці Інгер Ромгільд, мала на початку двадцятого століття надзвичайно велике значення в популяризації постаті Григорія Сковороди серед німецькомовних читачів. На нашу думку, вона заслуговує більшої уваги вітчизняних фахівців.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І НАРОДНА ПЕДАГОГІКА

Педагогічна спадщина Г.Сковороди пройнята духом виховних традицій українського народу. Тому й дуже виразно виступає в ній аспект етнопедагогічний. Це перш за все стосується багатющого народного досвіду, який дуже високо цинив Сковорода. Він писав: "Досвід – батько мистецтва, поведінки й звички. З нього народились усі науки й книги". То й основою щастя людини є постійне шукання і відстоювання істини.

Цілком з позицій народної педагогіки трактує Сковорода принцип природовідповідності. Виходячи з нього, він гостро засуджує штучне, чисто зовнішнє виховання, що було поширене тоді у багатьох шляхетських українських ролинах. Скажімо, у творі "Благодарний Еродій" Сковорода переконливо показує перевагу виховання у трудовій сім'ї над вихованням аристократичним, побудованим на штучно вишуканих іноземних манерах. Він засуджує верхівку суспільства, яка третирувала все українське, національне, зневажливо ставилась до свого народу, української мови, народних звичаїв і традицій. За його словами, кожен повинен пізнати свій народ, а в народі – себе. Якщо ти українець, то будь ним. Все добре на своїм місці, в своїй мірі. І все прекрасне, що чисте, природне, тобто не бальшаве, що ґрунтується на моралі народу, "чия совість, як чистий криштал".

У "Благодарному Еродію" Сковорода гідно представляє такі важливі компоненти народної педагогіки, як українське родинознавство та батьківська педагогіка. "Дивись – не забудь: Людиною будь!" – заповідає українська етнопедагогіка. Ця ж мудра заповідь стверджує і Г.Сковорода словами: "Не будь ні вельможею, ні лих-

варем, ні алкидом, ні пігмеем. Будь тільки людиною – чужою?.. Людиною – і знайдеш благо".

Цілком у дусі народної педагогіки Сковорода трактує суть трудового виховання дітей та молоді /дотримання принципу "спорідненої праці"/, плекаяння розуму й доброти серця. "Добре серце, – читаємо в "Благодарному Еродію", – є те саме, що вічно текуче джерело, з якого течуть завжди чисті струмки, або думки". Виховання серця міцно зв'язане з вихованням розуму, що керує нашими вчинками.

"Мораль чиста – краще всякого намиста", – гласить народна мудрість. Г.Сковорода завжди був на боці носіїв народних чеснот і християнської моралі, тобто тих, "хто серцем чистий і душею". Він різко негативно ставився до марнотратників і нероб і показав могутню виховну силу праці, на якій ґрунтується народна педагогіка. Його геніальна ідея про "споріднену працю" /природовідповідність/ виходить з української етнопедагогіки, зокрема, з народного ідеалу про те, що кожна здорова людина повинна обов'язково працювати й займатися тим, до чого проявляє особливий нахил. Видатний філософ-просвітитель і поет другої половини XVIII сторіччя, який стояв на вершині знань свого часу, відстоював твердження про здатність простого народу до самостійної педагогічної творчості, доводячи, "що правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені".

Отже, саме українська етнопедагогіка, традиції й практика народного виховання спрямували видатного українського філософа на відкриття надзвичайно важливих педагогічних ідей.

Думки й педагогічні відкриття Г.Сковороди, що постанали з джерел народної мудрості, знайшли повну підтримку й дальший розвиток у творах видатних українських письменників та педагогів наступних поколінь.

ПЕДАГОГІЧНІ ПОСТЯНДИ Г.СКОВОРОДИ

Г.С.Сковорода як педагог сьогодні близький нам тим, що його думки про освіту і формування особистості носять демократичний характер.

Педагогічні ідеї Г.Сковороди спрямовані проти авторитарно-схоластичного виховання, проти бездумного копіювання чужого досвіду, проти приниження гідності дитини.

Пропоноване ним гуманістичне виховання повинно сприяти злиттю людини з народом. Воно має служити справі утвердження щастя людського і формувати "благородне серце" і "високі думки". Головним завданням виховання Сковорода вважав розвиток природних нахилів і здібностей людини.

Сформульований ним принцип "сродності" природних задатків, нахилів і здібностей певній діяльності набуває сьогодні особливого звучання, особливо, коли ми переходимо до диференціації та індивідуалізації навчання. Принцип "сродності", спорідненості має велике значення для орієнтації педагогів на різнобічний розвиток природних задатків людини у процесі її навчання і виховання.

Тільки споріднена праця, тобто праця за особистими здібностями, нахилами і уподобаннями, розкриває, як вважав Сковорода, перспективи особистого і загального щастя людей, створює можливості для вільного і гармонійного розвитку особи.

Г.Сковорода високо цінив розумове виховання. Думку ("мысль") вважав рушійною силою людської діяльності. Відповідно, формування розуму має бути першим об'єктом виховання. Без розуму людина сліпа, без нього вона не може знайти правильний шлях у житті. "Тело порабощено мыслям нашим", - твердив Сковорода. "мысль плывет над телом и "находится в непрерывном волнованьи день и ночь. Она ... рассуждает, советует, определение делает, понуждает. А крайняя наша плоть, как обуздан -

ний скот или хвост, поневоле ей следует ... И так не внешня наша плоть, но наша мысль - то главный наш человек? (Г.Сковорода. Твори в двух томах // Т.І, К., 1961. - С.34).

Джерелом розвитку людського розуму Г.Сковорода вважав реальну дійсність. Чуттєві дані переробляються розумом і втілюються у волі людини. Людина стає великою, коли дістає простір для творчої розумової діяльності. "Не мешают ему ни горы, ни реки, ни моря, ни пустыни. Провидит отдельное, прозирает сокровенное; заглядает в преждебывшее, проникает в будущее" ... (там же. С.416).

Глибока віра в людський розум не означає, що Сковорода був лише прихильником раціоналізму. Він високо цінив практику, великого значення надавав практичній діяльності людей: "Опыт есть отец искусству, и книги, и хитрости. Сия главная и единственная учительница" ... (Там же. С.122).

Розглядаючи трудове виховання як природну необхідність і джерело існування людини, Сковорода закликав виховувати у дітей любов до праці, презирство до неробства. "Да ты же, судариня, только то одно и делаешь, что, подкинув в чужое гнездо твои яйца, с места на место перелетывая, поюш, льешь и еш. А я сам корытлю, берегу и учу свои дети, а свои труды облегчаю песней ("Кукушка и Косик"). (Там же. Т.2. С.127)

Першорядним завданням розумового і трудового виховання Сковорода вважав підготовку до спорідненої праці. Він гнівно засуджував тих, хто не працює за "сродністю". Краще бути телячиною горшкостіпом ніж бездарним письменником, стверджував великий мислитель педагог.

Великого значення Г.Сковорода надавав ігровому вихованню, головним завданням якого вважав - навчити вдячності. "Благодарность же есть твердь и здравие сердца" (Там же. Т.І. С.496). Батько Броді (у притчі "Благодарный Бродяга") вважав під сина вчить до вдячності.

сті: "Сине мой! Ей, учися единня благодатности... Знай, что все протчия науки суть рабнии сея царицы" (Там же. С. 498). Невдячна людина не може бути доброчесною, високоморадною. Моральною і вдячною є така поведінка, яка спрямована на досягнення щастя. А щастя є спорідненою природовідповідною працею. Серед моральних рис Сковорода високо ціннів почуття патріотизму, виконання громадського обов'язку. Людина має бути вільною, освіченою, моральною, сильною, сміливою і вольовою, фізично загартованою. Високо ціннів дружбу. "Друг-це наше друге я". (Т. 2, С. 222).

Цікавими у педагогічному відношенні є погляди Сковороди на естетичне виховання. Справжнє добро і справжня краса, на його думку, є найбільш цінним, найнеобхіднішим для людини. Добро є природним і бажаним, а тому й легко досягається. Краса пов'язана з доброчинним життям. Мистецтво Сковорода трактує як майстерність, уміння, а це дається правильним вихованням, навчанням, вправами.

Педагогіка Сковороди включає також систему його дидактичних поглядів. Це стосується як змісту навчання, так і його форми та методів. Вивчати слід лише потрібне людині для пізнання нею себе самої і навколишнього світу, для щастя, для праці і боротьби. Освіта повинна бути народною, якнайкраще служити народові. Саме тому у навчанні він широко використовує народні пісні ("Соловечку, сватку, сватку" - "Благодарный Еродій"), приказки, прислів'я. В зміст навчання вимагає включати літературу, математику, фізику, механіку, хімію, астрономію, географію, економіку. Петроно також вивчати "грецькі музи" - "живописную хитрость"... Пропагує методи заохочення у навчанні і суворо засуджує сковування людської думки і волі.

Дослідження педагогічних поглядів Г. Сковорода, використання його невивірених ідей у справі виховання, навчання і освіти - невичерпне джерело для розвою нашої національної школи і педагогічної думки та науки.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА

Найважливішими засадами, які визначають діяльність сучасної національної школи, є природовідповідність, культуровідповідність, народність. На їх вирішальне значення у вихованні підростаючих поколінь вказував Г.С.Сковорода. Він підкреслював, що "правильне виховання криється в природі самого народу як вогонь і світло в кремені".

Навчання в Києво-Могилянській академії, відвідування іноземних держав, вивчення класичної філософії і філософії нових часів дало йому можливість поєднання в педагогічних і філософських поглядах європейських і національних елементів. Він сприйняв ідеали просвітництва і гуманізму, віру в торжество правди і справедливості. У нього визріває переконання, що справедливе суспільство виникає на ґрунті освіти, пізнання людьми самих себе. Сковорода наголошував: "Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе". Самопізнання допоможе людині вибрати рід занять і спосіб життя, відповідний природним силам і здібностям, що є підставою для щастя людини, основою формування людини великого серця.

Основою вчення Сковороди є концепція трьох світів: макрокосма /"обительний мир", всесвіт/, мікрокосма /людина/ і світу символів /Біблія, міфологія тощо/. Другою тріадою Сковорода вважає єдність Землі, неба і сонця і третьою - єдність тіла, розуму і серця.

Стержневою ідеєю в системі педагогічних поглядів Сковороди є ідея природовідповідності. В діалозі "Благодарный Еродій" Сковорода вказує на важливість сімейного виховання, формування обов'язку в дітей піклування за старих батьків. Словами Еродія автор стверджує, що головними обов'язками батьків є "Благо родить и благо научить". Догляд за батьками Еродій вважає не бідом, а радістю і ближнеством своїм.

Сковорода писав, що народженого на добро не трудно навчити на добро. Ця наука іде від природи, як від матері. Природа єдина навчає і звільняє людину. Головне не заважати їй, а якщо можеш, відвертай перешкоди і очисай дорогу. "Клубок сам собою покотиться з гори, ... не вчи його котитися, а тільки допомагай. Яблуно не вчи родити яблука: вже сама природа її навчила. Тільки захисти її від свиней, обр'їж вовці, очисти гусінь..." Сковорода приходив до висновку, що вчитель і лікар не є учителем і лікарем, а тільки служителем природи, єдиної і справжньої і лікарки, і учительки.

За думкою Сковороди, виховання впливає від природи, яка впливає в серце насіння благої волі, що помало-помало, виростаючи без перешкод, приводить до того, що людина самовільно і добровільно робить все те, що святе і угодне перед Богом і людьми.

В цьому ж діалозі Сковорода висвітлює, висміює відірване від народних традицій виховання, яке використовувалось в родинях української знаті, протиставляючи природне виховання лелеки Еродія і дворянське виховання сїм'ї мавпи Пішека. Мавпа з гордістю говорить про своїх дітей: "Мартушка моя пограє тобі на лютні. Вертушка заспіває і потанцює. Вони дуже благородно виховані і в моді у панів. А Кузя й Кузурка любимої за красу. Чи знаєш ти, що вони пісеньки складають? І чи віриш, що вони в моді при дворі марокського володаря? Там синок мій пажем. Недавно до своєї рідні прилетів звідти місцевий напуга і сказав, що господар подарував золоту табакерку.

Еродій. Нащо йому табакерка?

Пішек. Ха-ха-ха. Нащо? Адже наша честь залежить, що ніхто краще не уподібниться до людей, як наш рід. Носи і май, хоч не няхай".

Головний метос виховання Сковорода вважає мудрою людину, яка має добре серце і на перший план ставить блага духовні, а не мирські, матеріальні.

Ідеї Сковороди і сьогодні не втратили своєї цінності та актуальності і їх необхідно враховувати при розбудові національної школи.

Г.С.СКОВОРОДА ПРО ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Г.С.Сковорода виступив репрезентантом просвітительської і педагогічної думки на Україні у другій половині ХУІІІ століття.

Критично сприйнявши ідеї філософської і педагогічної спадщини античного світу, епохи Відродження і нового часу, спираючись на наукові теоретичні принципи мислителів України, він висунув оригінальну етико-педагогічну концепцію "сродного труда", яка дає можливість людині вільно вибирати вид трудової діяльності з залежності від її "сродності" з її власною природою. Його гуманістична концепція випереджала педагогічну думку ХУІІІ століття і орула покликана внести новий відтінок, новий дух в нашоутній розвиток педагогічної думки України.

Відомо, що Сковорода стояв на позиціях гуманістичної педагогіки раннього просвітництва і щиро вірив, що дорога до кращого життя лежить через пізнання істини, в "самовершенстві" і вдосконаленні один одного, тобто в освіті і вихованні людей. Саме таке гуманістичне, цивілізоване володство і повинно, на нашу думку, стати предметом виховання підростаючих поколінь у новій національній школі.

Як передава людина свого часу Г.С.Сковорода виходив із ідеї природного виховання. Він вважав, що діти повинні не тільки вміти читати і учитися, але і зберегти чисте і добре серце, а в ньому чисту лєсню. Але шлях до виховання такого серця лежить через формування ясного розуму, який допоможе розпізнати, де добро і де зло.

Сковорода високо підніс завдання виховання людини догосвичливої, уважної і чуйної до інших людей. Звертає увагу на необхідність виховання в дітей поваги до молодших і старших від себе,

шанолюбного ставлення до учителів, він особливо наголошує на гуманне відношення дітей до батьків: "Прежде всех отца и мать почитай и служи им. Они суть видимые портреты того невидимого существа, которые тебе столько одождает" (Сковорода Григорій. Твори в двох томах. - Г.І, к., вид. АН УРСР. - 1961. - С.23).

Незважаючи на те, що спрямування шкільної науки, практичне використання словесності з метою гуманістичного виховання учнів були не прийняті на той час, Сковорода, як демократ і гуманіст до своїх вихованців звертався сповненим глибокої поваги і любові, віри у них. Адже відомо, що чуйність, чесність можуть бути виховані тільки людьми, яким притаманні такі якості. "Любов же викликається любов'ю, яку породжує ласка і прихильність в поєднанні з чесністю" (Сковорода Григорій. твори в двох томах. - Т.2, к., вид. АН УРСР. 1961. - С. 220). Це є свідченням того, що він високо шанує взаємоповагу і дружбу між учителем та учнем. цей принцип для нього мав важливе суспільне значення. Вважав, що виховання гуманних стосунків між людьми повинно бути всюди і завжди, в усіх сферах діяльності, де йдеться про формування духовних якостей людей.

І все ж треба сказати, що його гуманістичні ідеї сьогодні актуальні і живучі тому, що їх джерелом є народна педагогіка.

Аналіз висловлювань, педагогічних і філософських творів Сковороди дає можливість стверджувати, що в питаннях формування гуманності у підростаючого покоління мислитель виходив із врахування ментальності українського народу: його високої емоційності, чутливості, ліризму, естетизму народного життя і родинних традицій, артистизму вдачі, прославленої пісенності, своєрідного к'якого гумору. Таким чином, в природі самого народу криється, на його думку, правильність виховання, як "вогонь і світло в кремені".

ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В БАЙКАХ Г.СКОВОРОДИ

Як педагог, Г.Сковорода велику увагу приділяв питанням організації виховання дітей, зважаючи його основним фактором розвитку людини. Усі недоліки, все нещастя в суспільстві він пояснював поганим вихованням.

Співзвучне сьогоднішнім проблемам школи твердження Сковороди про мету виховання. Він неодноразово підкреслював, що людина має бути вільною, а це означає бути освіченою, моральною, фізично загартованою, сильною, сміливою, волевою. Будучи одним з передових мислителів свого часу, він ставив вимоги виховання людей в дусі високої і благородної моралі. Суть морального виховання, на його думку, полягає в розвитку і зміцненні добродітності, формуванні таких якостей, як віданість батьківщині, взаємодопомога, чесність, скромність, почуття людської гідності.

Г.Сковорода широко використовував в своїй практичній педагогічній роботі засоби народного виховання. Бажаючи зробити свою розповідь і по формі і за змістом народною, він нерідко звертався до байки, яку сам Сковорода називав "іграшків". В передмові до збірника "Басні Харьковскія" він висав: "Отческое сказаніе заключает в горести своей сладость, а мудрая игрушка утаивает в себя силу". Співставляючи байки то з батьківським покаранням, то з мудрим іграшків, він тим самим підкреслював педагогічне призначення своїх оригінальних поетичних творів.

Справжній інтерес для педагогів сучасної школи становлять конкретні шляхи, методичні прийоми, намічені Сковородою в байках, для виховання загальнолюдських цінностей. Першочергове значення в цьому процесі він приділяв розвитку мислення. Для нього цастя людини, її свобода і освіта нерозривні. Так, і з байці "Голова і

тудуб" він стверджує, що основов морального виховання є знання. При цьому Сковорода вважає, що виховувати потрібно не тільки словом, а й ділом. Особливу увагу філософ приділяв привчанню і вправам для виховання тих чи інших моральних якостей особистості. За його думкою, слід привчати дітей критично аналізувати свої вчинки, брати участь в дискусіях, дотримуватись твердого режиму і т.д.

Однією з найважливіших Сковорода вважав вимогу зв'язку теорії з практикою, книги з життям /байка "Дві куриці"/.

Г.С.Сковорода гаряче пропагував дружбу між людьми. У байці "Соловей и дрозд" він стверджує, що дружба зберігає "мір миров в красоть, чинь и мир". При цьому просвітитель пише, що виникає й зміцнюється дружба в спільній праці, в спрямованій розмові діяльності. Саме на цій основі проявляється прихильність людини до людини, повага одного до одного, взаємодопомога і взаємопідтримка.

Для сучасної школи важливим залишається положення, яке педагог виклав у байці "Олениця и кабан": про вихованість треба судити "не по убору і словам, но по дьелам". У байці "Старуха і Горшечник" Сковорода висміє стару, яка про горшки судила за їх зовнішнім виглядом, а не за чистим дзвоном.

В педагогічній спадщині Г.Сковорода велике місце посідає принцип природовідповідності. Правда, являючись поборником "природовідповідності" виховання, він перебільшував значення вроджених якостей /діти "суть родительский список..."/, але при цьому підкреслював роль школи в моральному вихованні. Сковорода вважав, що кожна дитина має певні здібності і нахили, а тому важливо їх вивчити і вірно використовувати в педагогічному процесі. В байках "Орел і черепаха", "Кукушка и косик" автор закликає розвивати якнайкраще природні задатки, щоб допустити лиха, мук і мерть.

Педагогічні ідеї Г.Сковорода залишили глибокий слід в історії педагогічної думки України.

ПРОБЛЕМА ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Г.С.СКОВОРОДИ.

Велике місце у педагогічній спадщині видатного українського просвітителя Г.С.Сковорода займає проблема вчителя. На власному прикладі учительської діяльності Сковорода дав аргументовані відповіді на цілий ряд питань: яким має бути педагог, яка його роль у суспільному житті, як він повинен учити і виховувати підростаюче покоління.

Невичерпним джерелом Ідей Сковорода про суть, завдання і значення педагогічної праці була в першу чергу народна мудрість. На широкому ґрунті прогресивних Ідей і традицій народної педагогіки він розв'язував актуальні питання про загальну і професійну культуру вчителя та вимоги до його особистості.

Варто відзначити, що Г.С.Сковорода був педагогом народним у найглибшому розумінні цього слова. Він учив народ і сам вчився в народі. Вся його педагогічна теорія пронята духом народності, народними Ідеалами, глибокої відданості своїй батьківщині та народові.

Великий вплив на формування поглядів Сковорода на вчителя та педагогічну діяльність мала Київська академія І, зокрема, її передові, на той час, професори і вихователі - С.Топорський, В.Давидовський, Г.Кониський та інші.

На педагогічні погляди Сковорода значний вплив мали не тільки ознайомлення його із станом справ у галузі освіти і виховання, школи і вчителя у ряді західноєвропейських країн, але й власний викладацький досвід, набутий ним у Переяславському (1753-1754) та Харківському (1759-1769) колеґіумах. Пість років (1754-1759) він працював майже безперервно приватним учителем, а також займався просвітительсько-педагогічною діяльністю у народі, серед широких кіл трудового ладу. До самого кінця свого життя (понад 25 років) Г.Сковорода був мандрівним учителем.

Володіючи значним педагогічним досвідом, Сковорода вимагав створення вітчизняної системи освіти, провідниками й керівниками якої були б Істинно народні вчителі. Він вважав, що освіта має стати загальнонародною, доступною для всіх верств населення. Відкрито виступав проти позбавлення трудящих освіти, він вимагав рівної освіти для всіх, критикував думку, що проста людина не здатна до навчання і наукової діяльності. У творах "Благодарний Урок І"

"Убогий Майворонок" автор торкається питань про виховні ідеали і шляхи їх здійснення.

Запорукою успішного виховання учитеlem дітей, на думку Сковороди, має бути любов до них, правильні настанови, викорінення поганих звичок. Він рекомендував такі методи виховання як бесіда, роз'яснення, поради, приклади.

Виховувати дітей, радив він, слід не тільки словом, а в ділом на прикладах; треба знати правила і норми поведінки людей. На його думку, в процесі виховання дітей необхідно вдаватися до переконань, привчати їх критично аналізувати свої вчинки; дотримуватися твердого розпорядку, уникати надмірностей в одязі, китлі та їжі.

Сковорода вимагав від учителів уважного вивчення навчальних і здібностей своїх учнів, що виявляються і закріплюються у процесі практичної діяльності.

Для вчителя професійна діяльність має бути джерелом радості, насолоди і щастя. Якщо ж цього немає, то це означає, що людина виконує невласливу собі, неспоріджену працю. І казі Сковорода стверджує, що тільки праця споріднена, тільки праця за скелістю, за покликанням може бути успішною.

Високо цінив Г.С.Сковорода працю вчителя, був до нього вимогливим: сила педагога в його знаннях, в глибині розуму, високої моралі, єдності слова і діла, благородстві, любові до дітей, безмежній відданості своєму народові, батьківщині.

Вчитель, наголошував Сковорода, - приклад для інших. Його шлях тернистий, але його "труд сластолюбства, - акцентував свою думку просвітитель, - если ты к сему рожден". Учитель повинен уміти володіти голосом, уміти викладати, бути добрим фахівцем своєї справи.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО

Діяльність видатного українського філософа-просвітителя, поета і музиканта Григорія Савича Сковороди була важливим етапом у розвитку української світової художньої пісні другої половини XVIII століття. Відомості про великий інтерес, що виявляв Г.Сковорода до музики протягом усього життя, про місце цього виду мистецтва у творчій діяльності поета зафіксована в його літературній та епістолярній спадщині, в біографічних нарисах та спогадах сучасників. У своїй творчості Г.Сковорода висуває нові мотиви і теми, серед яких основними є зображення долі простого люду, викриття соціального гноблення трудящих, заклик до чесного трудового життя, до морального самовдосконалення, до пошуків Істини. Ці мотиви-головна його тема байок, притч, віршів, особливо пісень, в яких автор бачив засіб пропаганди своїх волелюбних ідей.

В літературній творчості Г.Сковорода найчастіше згадує або описує хоролий спів, виявляючи досить глибоку обізнаність з цим виконавським жанром. Його здібності були помічені ще в Київській академії, де він вчився, і у придворній співацькій капелі дослужився до звання придворного уставника, тобто керівника, заспівувача хору. Цей період був пов'язаний з професійною музичною діяльністю, що залишила слід на все його життя. В нарисах про Г.Сковороду ми знаходимо також відомості про композиторську діяльність поета. Зокрема М.Ковалевський писав: "Он сочинил духовные концерты, положе некоторые псалмы на музыку, так же и стихи, певаемые во время литургии, которых музыка преисполнена гармонии простой, но важной, проникающей, пленяющей, умягчающей."

Співх церковной, он сочинил многие песни в стихах... "На думку Г.Стезневського, Г.Сковорода склав голос духовної пісні "Іже херувими", а також склав духовні канти.

Музика для Г.Сковороди була одним з засобів донесення до широких народних мас філософських, соціальних і морально-етичних поглядів митця. Свої ідеї він подавав в емоційно-образній літературній або поетичній формі, нерідко в синтезі з музикою, з мелодією, з піснями.

Помітним є інтерес поета до народної, за його виразом "селянської" та міської побутової пісні.

Як про одне із джерел формування мелодики Г.Сковороди можна говорити про кант, що був досить поширеним у міському побуті. І як вид пісенної творчості XVII-XVIII століття набув на Україні своїх специфічних місцевих особливостей не лише в мові, поезії, а й у мелодії, що органічно увібрала в себе риси народної пісні.

У своїй творчості Г.Сковорода використовував особливості цього жанру, його інтонаційні риси, мелодіку, метроритм, структуру. Зокрема, в характері канта витримані його пісні "Всякому городу нрав і права"; "Ой ти птичко жолтоботко", - де відчувається вплив канта не в старій архаїчній формі, а в близькому до пісень-романсів вигляді.

Як доводить М.Грінченко, це був період формування пісні-романсу, одним із джерел якого був кант, Г.Сковорода був одним із творців нового жанру.

У такому самому стильовому ключі, що й пісні-псалми та пісні-романси, витримано також хоріві твори Г.Сковороди на духовні тексти. Зокрема піснеспів "Іже херовими", що друкувався в "Обиході" (1772), пізніше за редакцією Д.Бортнянського в двоголосому варіанті і лише у 1837 році в аранжировці С.Грибовича був надрукований у чотириголосому викладі.

Віографами Г.Сковороди знайдено ще один твір цього жанру в рукописах бібліотеки Володимирського собору (м.Київ). Мова йде про "Канон Пасхи", що оркестрований хоровим диригентом М.Надежденським ввів в ХХ столітті. Ця мелодія як і попереднього твору, має пісенно-кантовий характер.

Фактично цими двома творами обмежуються, по суті, відома музична спадщина Г.Сковороди на релігійні тексти.

Особливим у творчості Г.Сковороди є спільність рис в мелодії різних творів поета. Їх подібність в початкових розділах свідчить про те, що поет мав свої улюблені наспіви, які майстерно пристосував до різних за змістом, характером і будовою віршів, приміняючи з цією метою варіанті (інтонаційні, метроритмічні і структурні) видозміни. При такому розпізуванні одна і та ж мелодія видозмінювалася, варіювалася інколи досить істотно, хоч певна мелодична основа при цьому залишалася.

Г.Сковорода, як придворний уставник, блискуче володів мистецтвом розпізника і застосував це в своїй творчості як до богослужбових, та і до світських текстів.

Кіндратюк Б.Д.

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ Г.СКОВОРОДИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стратегічні перспективи розвитку освіти України у ХХІ столітті, процес підготовки високоінтелектуальної еліти нації вимагає використання в ньому в якості дидактичних матеріалів прогресивної духовної спадщини. Також є і творчість українського мандрівного філософа, народного учителя-просвітителя, байкаря Григорія Сковороди. Сьогоднішні реалії життя суспільства потребують не тільки переосмислення філософських та психолого-педагогічних поглядів українського письменника, але й спонукання майбутніх бакалаврів та магістрів до творчого застосування його ідей в нових історичних умовах при розв'язанні завдань побудови Української держави.

Кафедрою педагогіки Прикарпатського університету нагромаджується певний досвід по підвищенню рівня психолого-педагогічної підготовки студентів. І в першу чергу колектив добивається цього шляхом посилення методологічної спрямованості змісту навчальних занять, адже випускникам вузу сьогодні потрібні не тільки і не стільки знання інформації, скільки здатність легко пристосовуватися до нових умов, зокрема й інформаційних, бути особистістю з високорозвинутим творчим потенціалом. У час бурхливого наростання й оновлення інформації, засвоєної в університеті, буде недостатньо для новаторського розв'язання професійних завдань. Виходячи з цього, головну функцію університетського навчання ми бачимо в тому, щоб дати студентам достатньо повне уявлення про суть проблем, зокрема педагогічних, котрі доведеться вирішувати у перспективі в практичному плані, навчити самостійно знаходити доцільні педагогічні засоби і застосовувати їх на практиці. Це значить, що психолого-педагогічну культуру випускників вузу повинні складати не тільки засвоєні ними знання та уміння, але і загальнометодологічні /уміння аналізувати практику, формулювати проблеми, ставити мету, програмувати її досягнення, застосовувати оптимально вибрані засоби, визначати результати і т.д./. Ці творчі знання та уміння особливо актуалізуватимуться в ході безперервного самовдосконалення в післявузівській період, коли праця випускників університету буде реалізацією їх вроджених задатків, нахилів. Тоді вона виступатиме творчістю і приносить тим насолоду: "... родное же увеселение сардечною обхатает в діланіи

сродном" ... /див. Григорій Сковорода. Розговор, названий алфавит, или букварь мира // Повне зібрання творів. У 2-х т.- К.: Наукова думка, 1973. Т.І.- С.430./.

Підготовка студентів університету до творчої діяльності вимагає особливої уваги до фундаментальної теоретичної підготовки не тільки у стінах альма-матері, але і спонукання її випускників до безперервного духовного, інтелектуального самовдосконалення. Адже їх рівень підготовки визначається насамперед внутрішньою потребою та зумовленим нею прагненням до безперервного самовиховання. Це завдання ставить перед професурою університету проблему формування у студентів відповідних мотивів /бути корисним у духовному відродженні України, прагнення примножити інтелектуальні сили молоді держави, відповідати світовому рівню вузівської освіти, мати потребу в наукових знаннях та їх збагаченні і застосуванні тощо/.

Так, з метою формування ідеалу для наслідування, мотивів самоактуалізації, самовиховання студенти на заняттях з історії та теорії педагогіки не тільки вивчають життєвий і творчий шлях видатного українського просвітителя, його сподвижництво у цій справі, але й характеризують ті якості особистості Г.Сковороди /глибокі знання в різних галузях наук, різнобічна обдарованість, самопожертва тощо/, які сприяли появі його наукової та поетичної спадщини.

Для формування мотивів самовдосконалення неабияке значення має включення у відповідну діяльність. Першим етапом процесу самовиховання є діагностика інтересів, здібностей, нахилів, тобто самопізнання. Крайому усвідомленню студентами його необхідності сприяє вивчення однієї з філософських праць Г.Сковороди - "Симфонія, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе" /див. там же, С.202-262./, в якій автор розробляє тему пізнання та самопізнання. Робота студентів з творами мандрівного філософа допомагає не тільки розкрити та усвідомити сутність людини, пізнати себе в гармонії макрокосмосу, але й знайти себе у "сродній" праці. Адже український мислитель одним з перших серед вчених минулого проголосив "сродну" працю не лише засобом добування матеріальних благ, але й потребою і вищим призначенням життя людини: "Изобиліем снабждается одно точію наше тело, а душу веселит сродное діланіе" /Він же. Розговор, названий алфавит, или букварь мира. Там же.- С.430./.

Також у процесі написання наукових робіт вчимо студентів не тільки використовувати різні джерела інформації - від праць філософів, педагогів минулого до останніх наукових відкриттів, але і прагнемо знаходити у духовній спадщині геніальні передбачення, які

науково обгрунтовані сьогодні. Так, при написанні курсової роботи "Г.Сковорода як музикант і композитор" застосовуються і найважливіші закономірності сучасної музичної науки, наприклад, розуміння музики як форми художнього спілкування /Медушевський В.В., 1976; Назайкінський Є.В., 1972 та ін./ і дані з життєписів, листів, мемуарів українського просвітителя. Вони свідчать про те, що музика для Г.Сковороди була одним із засобів донесення до людей філософських, соціальних, морально-етичних поглядів митця. Свої ідеї мандрівний філософ подавав у емоційно-образній літературній або поетичній формі, нерідко в синтезі з музикою, з мелодією, з піснюю.

Перехід у нашому вузі до університетської фундаментальної освіти вимагає і кардинального перегляду курсів, які читались, зокрема вивчення студентами замість традиційного "переважно виховного" курсу "Педагогіка" - "Теоретичних основ педагогіки". Його призначення ми бачимо насамперед у допомозі студентам - майбутнім учителям - сформувати таке бачення завдань і структури навчально-виховного процесу, яке б відповідало філософії і практиці відродження незалежної України і яке співзвучне основним педагогічним поглядам Г.Сковороди /освіта як один із засобів здійснення соціального ідеалу, виховання вільної і сильної особистості, природовідповідність виховання, розвиток природних здібностей та обдарувань дітей, важливість гуманізму та демократизму вихователя та ін./ Найповніше ці погляди висловлені Г.Сковородою у двох притчах - "Благодарний Бродій" /див. там же, Т.2.- С.99-113./ та "Убогий Лайворонок" /див. там же, С.119-134./.

Викладачі кафедри педагогіки в процесі своєї діяльності розглядають роботу із студентами, зокрема музичного факультету, не просто як підготовку майбутніх учителів музики для загальноосвітньої школи, що для педагогічного інституту було прийнятно, а як організацію науково-пошукової праці майбутніх випускників однієї із спеціальностей мистецтвознавчого факультету престижного Прикарпатського університету. Вивчення при цьому життя і творчості Г.Сковороди допомагає нам не тільки краще бачити проблеми становлення та розвитку університетської освіти на Прикарпатті, але й оптимально їх розв'язувати.

ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Час сьогоднішнього національно-культурного відродження України викликає зростання зацікавленості джерелами національної культури та освіти. Чільне місце в реалізації цього процесу займає школа, яка раніше не мала свого національного обличчя. Про це мріяли педагоги, за це боролися славні сини і дочки українського народу. Серед перших, хто відстоював національну школу, був видатний український філософ, письменник та педагог ХУІІІ ст. Григорій Савич Сковорода.

Система поглядів українського просвітителя на виховання, освіти і навчання відіграла велику роль у дальшому розвитку національної педагогіки. З кінця ХУІІІ ст. всі видатні українські педагоги так чи інакше розробляли основні питання, поставлені Сковородою: виявлення і розвиток духовної краси людини, природних задатків, нахилів і здібностей особистості; розвиток у дітей мислення, пам'яті, волі; подолання схоластики і догматизму у навчанні; виховання високих моральних якостей - працьовитості, скромності, доброзичливості, любові до народу, до батьківщини, єдність слова і діла; здійснення загальної освіти; втілення в життя принципу народності виховання.

Українська педагогіка ХІІІ ст. побудована на системі поглядів Г.Сковороди, проте наявність великих проблем в сучасній українській національній школі змушує замислитись над їх причинами. Однією з основних є та, що педагогічна наука і шкільна практика недостатньо використовують багатий досвід народу в справі навчання та виховання молоді. А тільки покоління, сформоване на духовному надбанні предків, зможе утверджувати нову духовність, творити культуру, продовжувати і розвивати культурно-історичні традиції, забезпечувати вічність, безсмертя народу.

Чільне місце в сучасному педагогічному процесі займає народна педагогіка, силу і велич якої першим збагнув Сковорода. ІІ Ідеали розвивали українські педагоги, письменники. Думками про народну педагогіку були пронизані життя і педагогічна діяльність видатного українського педагога ХІІІ ст. В.О.Сухомлиновського. Він збирався написати про неї фундаментальну працю, на яку не встиг. Та народна педагогіка була одним з найкращих джерел його творчості.

На Прикарпатті, як і в інших регіонах України, ведеться інтенсивна робота щодо пошуку шляхів практичного розв'язання проблем сучасної школи. Науковцями та методистами Прикарпатського університету та обласного Інституту удосконалення учителів при активній участі практиків підготовлено та видано ряд праць з питань народознавства в школі. Зокрема: "Народна педагогіка" академіка М.Г.Стельмаховича, "Національна школа: звиток, становлення" доцента Б.М.Ступарика, методичні рекомендації "Педагогіка народознавства в школі", "Як вивчати народознавство в школі" професора Р.Л.Скульського і доцента Б.М.Ступарика та ін.

Позитивним явищем в розвитку національної школи є те, що використання в її роботі народної педагогіки, елементів народознавства служить вагомим фактором оновлення змісту освіти, сімейного та шкільного виховання. Воно певно міром служить підвищенню інтересу учнів до навчання, їх активності в педагогічному процесі.

Педагогічні ідеї українського просвітителя, гуманіста, філософа, педагога Г.Сковороди не тільки не потьмяніли в плині часу, а є глибоко сучасними, актуальними.

Сьогодні Сковорода прийшов до нових поколінь, в новий, інший світ, на землю незалежної України - і приїс своєму народові невиручі дари праці, дари слова і школі, розуму і серця.

ВИВЧЕННЯ ПІСЕННОЇ СПАДЩИНИ Г.С. СКОВОРОДИ В ШКОЛІ НА УРОКАХ МУЗИКИ

В умовах сучасного життя суспільства, коли на передній план виходять ідеї відродження національної культури та національного самоствердження, перед загальноосвітньою школою стоїть завдання формування духовної культури молоді, творчої активності, естетичного ставлення до загальнолюдського та особистого. Одним із факторів подальшого розвитку художньо-естетичної культури молоді у період становлення української школи є звернення до національної музичної спадщини, зокрема до творчості Г.С. Сковороди.

З ім'ям великого філософа, просвітителя, письменника-гуманіста, співака, композитора пов'язана ціла епоха в розвитку музично-естетичної культури України. В його творчості звучать нові теми - протест проти соціальної несправедливості, викривання пороків феодального суспільства. Музику він вважав однією з форм вираження й пропаганди прогресивних соціальних ідей, засобом звернення до народу.

При вивченні пісенної спадщини Сковороди, вчитель підкреслює, що лише спілкуючись з простими людьми, перебуваючи в народному середовищі, він пише свої краєві пісні та канти в народному стилі. Звичайно, в цих краєвих піснях, за змістом близьких до народних, близькою до народної була і музика. І тому слава про Сковороду йшла далеко по Україні, мандрівні лірники та бандуристи розспівували його пісні і канти на великих шляхах.

У своїй музично-поетичній творчості Г. Сковорода звертається до широкого кола тем і мотивів. Серед них домінують мотиви соціальної нерівності, гніблення людини людиною, заклик до моральної чистоти, до чесного трудового життя, любові до природи.

Важливим джерелом для вивчення пісенної творчості Сковороди є його текстовий збічник "Сад божественних песней", в якому збереглися основні теми його пісень і канти. Серед них велику групу становлять алегоричні пісні з яскравою соціальною спрямованістю, а також ліричні, філософські, любовні, пейзажні, що навіяні картинами величної природи, в якій самостія і пригнічена дійсністю людина могла шукати зоспокоєння.

У таких піснях, як "Ой ти, пташко жовтобока", "Стоїть явір

над водою", канти "Ох, счастье, счастье", "Ах ты, свете лестный", виражено протест проти соціальної нерівності і несправедливості. Для цих пісень характерна філософська зосередженість, роздум, наспівність мелодії, залежність її ритміки й розміру від будови тексту.

У лірико-драматичній пісні Г. Сковороди "Ах, ушли мої літа" передана глибина почуттів людини, яка збагнула, можливо, лише перед своїм кінцем сенс буття. Мелодія пісні відзначається широким наспівом, характерною структурою розділення із простим ритмічним малюнком і ладо-інтонаційним характером, що робить її близькою до народних ліричних пісень.

У багатьох рукописних текстових збірниках XVIII ст. зустрічається "Полевая песня г-на Сковороды" - "Ах, поля, поля зелени", яка була настільки відомою і популярною, що її мелодію не вважали за потрібне фіксувати.

Г.С. Сковорода одним з перших на Україні створив собою пісню з інструментальним супроводом: ліричну /наприклад, "Стоїть гора високая", "Ах, поля, поля зелени"/, трудову /"Про правду і кривду"/, філософсько-сатиричну. Прикладом останньої є пісня "Всякому горюду нрав и права", яка увійшла до численних пісенних збірків і в народну оперу І. Котляревського "Патялка Полтавка" як основна характерна тема Возного. Так вона збереглась і в опері М. Лисенка. У повісті "Елизець" Т. Шевченко згадує цей канти як двоголосу сатиричну пісню з супроводом, яку виконував Сковорода з своїм учнем у Перемиславі, аккомпанюючи собі на гусях.

Цей канти набув надзвичайної популярності в народі завдяки гострій сатирі на предстаників влади і панівної верхівки суспільства. Він має декламаційне начало мелодії, її невеликий діапазон в межах октави акордову фактуру супроводу, яка визначає гармонічний характер самого наспіву, риторичний характер інтонацій, повторність основних мотивів, чітку побудову фраз.

Близька до фольклорних джерел пісня Сковороди "Пастыри где, где вы десь были?" на слова зашифрованого розділу його притчі "Убогий хайворонок". Ця пісня часто звучала у виконанні учнів поета та студентів Київської академії.

Наслідок великої уваги Сковороди до смислового значення слова, його мелодії часто мають наспівно-декламаційний характер, наближаючись до мелодій народних пісень, як у канти "Ох, счастье, счастье".

Типові риси романсової пісні з її ліричними кадансовими зворотами мелодії, октавними ходами та їх поступневим заповненням зустрічаємо в лірико-філософській пісні "Стоїть явір над водою", де "суєтності світу" протиставляється спокій і велич природи. Ця пісня позначена широкою мелодійністю, ритмічною гнучкістю, ясною гармонічною логікою, емоційною виразністю.

Григорій Сковорода дав новий напрямок побутовій пісні, відстоював те мистецтво, яке близьке простому народу, приносить користь і насолоду, полегчує працю.

В основному свої пісні Сковорода пише простонародною мовою, щиро і безпосередньо. Проповідуючи поєднання народної пісні з вихованням, працею, Сковорода засуджує пісні, у яких би оспівувалося "стадо свинное", люди чи події, які не гідні оспівування, хоча, "всупереч нашої волі царів і тиранів ми часто вихваляємо". Сковорода знав ціну одам, чим вони часто викликані, але сам не піддавався віянню часу, зберіг гідність людини і письменника.

Характеризуючи творчий доробок Г. Сковороди під час сприйняття і розумування його пісень в класі, вчитель підкреслює, що складовою частиною філософської системи Сковороди є його естетичні погляди на прекрасне, необхідність піднесення музичної культури на вищий художній рівень, де людина повинна йти за своїм покликанням і натхненням, несучи музичне мистецтво до глибини душі кожного слухача. Слід також відмітити важливу роль Сковороди - композитора у розвитку української пісні-романсу. Адже пісні Сковороди відбивали нові риси в музичній мові, що утверджувалась у вітчизняній вокальній творчості. Творче ставлення до мажоро-мінорної системи в поєднанні з народнопісенними традиціями сприяло кристалізації національно визначальних елементів музичної мови, відіграло значну роль в еволюції та становленні музичної культури України.

В процесі вивчення пісенної спадщини Григорія Сковороди на основі взаємозв'язку різних видів музичної діяльності /спів, слухання музики, гра на доступних інструментах, музична імпровізація/ нами відмічалось зростання інтересу молоді до національної музики. Звідси можна зробити висновок, що формування такого інтересу - процес динамічний, який вимагає цілеспрямованого, систематичного педагогічного керівництва музичним розвитком молоді.

УКРАЇНСЬКА ДУША В ТВОРЧОСТІ Г.С.СКОВОРОДИ

Г.С.Сковорода був глибоким етнопсихологом. Він добре знав і розумів психологічну своєрідність українського народу, особливості його світосприймання, мислення, багатого духовного світу.

Сьогодні, коли все більше зростає національна самосвідомість українців, коли ми все повніше і глибше відчуваємо себе самостійним, незалежним і не другосортним народом, ідеї Г.С.Сковороди щодо української душі сприяють процесові національно-культурного розвитку нашої нації.

Філософські і педагогічні думки Г.Сковороди наповнені глибоким психологізмом українського народу, що ґрунтується на народних звичаях, найкращих трудових і культурних традиціях, рідній мові і релігії.

Однією з етнопсихологічних ідей Г.С.Сковороди є природне право людської особистості на гідний її спосіб життя. Саме звідси випливає його ідея природовідповідного ("сродного" за Г.Сковородом) виховання. Розвивавши дану ідею, видатний мислитель використовує притаманні саме українському народові поговірки і приказки, про що він пише: "и сам не любя превратной маски тех людей и дел, о коих можно сказать малороссийскую пословицу: стучит, шумит, гремит... А что там? Кобыля мертвая голова бежит" (Г.Сковорода. Твори в двох томах, т.2. К., 1961, с.101).

У житку Г.Сковороди є й інші перлини творчості, істина яких перевірена тисячолітньою практикою: "Не той батько, що народив, а той, що до ума довів", "Умів народити, умія і навчити", "Назвався грибом - лізь у кошик", "Сонце мішком не зловиш" та ін. (Там же. С.517-519).

Найбільш важливим національним ознакам кожного народу є його мова. Саме в ній проявляється внутрішня самітність етносу, душа народу. Це думу Г.Сковорода вивчав, пізнавав, мандруючи по Україні. "В селе Ровенках прекрасную слышал я пословицу сию: "Не евши - легче, поевши - дуч-

не" - пише він у притчі "Убогий тайворінок".

Для підтвердження національної своєрідності українського народу він використовує поговірку "Всякая птица своим носком жива" (Там же. С.519), а також українські дитячі ігри-пісеньки ("Соловечку сватку..."), цікаві і повчальні казки.

Поблизу Харкова в с.Бабаях в 1774 р. Г.Сковорода пише п'ятнадцять із тридцяти байок, що видані під назвою "Басни харьковскія". В них, як і в поговірках та притчах, відчужаються характерні риси української душі: скромність і простота, намагання проникнути думкою в глибину явища. Автор басень пише "Не любя мене сія пустая надменность і пещная пустошь, а любя то, что сверху ничто, но в серіодке чтось, снаружи ложь, но внутрь истина". (Г.Сковорода. Вибр. тв. в двох томах // Т.І. Київ.-1972.-С.68).

В басні "Ворона и чиж" глибокий етнопсихолог і гуманіст говорить "Сердце и нравы человеческіи, кто он таков, свидетельствуют поляны, а не внешніи качества. Древо от плодов познавается" (Там же. С.72).

Баснями, притчами, піснями Г.Сковорода зазвучує не властиву українському народові нескромність, верхоглядство і проголошує справні ідеали українців - "честность, мир и любовь" ("Колеса часовія"), "просто жить", "лучше мне сухар с водою, нежели сахар с бедою" ("Чиж и цаплик"), "кто родился к тому, чтоб вечность забавляться, тому приятнее жить в полях, рощах и гадах, нежели в городах" ("Орел и ворона").

Г.С.Сковорода високо цінив такі характерні риси українського народу, як освіченість, милосердя, доброзичливість, правдолюбність.

В "Пісню 27-а", присвяченій приятелю автора, білгородському єпископу І.Миткевичу, він пише "Тих, благ, кроток, милосердья, зеркало чистое доброт!" (Там же. Т.І. С.56). В кінці пісні Г.Сковорода зробив приписку: "Сей архітерей родился близ Киева, во граде Козельце. Был пастор просвещен, кроток, милосерд, незлобия, правдолюбия, престол чувства, любя стельных". (Там же. С.245).

Сьогодні його спостереження, роздуми, ідеї є визначно цінним джерелом для формування національної самосвідомості українців.

Ведмаденко Д.В. Ведмаденко Д.В.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДАРУНОК Г.С.СКОВОРОДИ НИНІШНЬОМУ ПОКОЛІННЮ ВЧИТЕЛІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Віру у відродження українського народу, в його сили і можливості людяний філософ і педагог Г.С.Сковорода писав із рідної казки, де зобрає оволодіти українці своєю країною, опікуватися з оволим амбіціями через жарку діло, народний гумор, поезію. Своєю мрією Григорій Савович був високоосвіченою інтелектуальною людиною в широкому розумінні цього слова. Він знав як елементи виховання воляків в Січі, національної педагогії, так і філософські думки та педагогічні погляди західноєвропейських просвітителів. Все це сприяло розвитку його громадянсько-політичних поглядів як просвітителя-демократа.

Особливої уваги Г.Сковорода надавав національному вихованню молоді, основним складовим якого, на його думку, повинні бути: принципи природовідповідності, здоровя сім'ї, відданість у праці, рівняння на ідеал, збереження українських народних традицій і висока культура особистості. Свій теоретичний розвиток ідеал трудового виховання отримав в принципі "ородності", тобто природовідповідності виховання і навчання. Г.Сковорода стверджував, що кожна мова людини народжена для насильного життя і велике значення у її вихованні мають педагоги.

Необхідність у наданні допомоги педагогам він гостро відчув тоді, коли його відсторонили від педагогічної діяльності в школі в 1766 році. Саме з цього моменту і до кінця свого життя Григорій Савович був вчителем-надрішником, помішником і вчительком кожного педагога, а він докладав йому зусиль. В такому способі,

знаходячись ближче до народу, він бачив позитивне вирішення проблем у вихованні за допомогою використання елементів народної педагогіки: поговірок, байок, віршів, пісень, встановлених традицій тощо.

З молоком матері, з першим рухом колиски до дитини лине лагідна материнська пісня, в котрій звеличується праця. Г.Сковорода радів за те, що дитина з перших кроків пізнавала емоційне задоволення від праці на рідній землі, серед рідної природи, у звичному оточенні людей, а тих, хто шукав роботи далеко від України, від батьківської оселі, висміював у своїх творах і рахував зрадниками.

Педагогічна спадщина Г.Сковорода на диво сучасна, і це бачить кожен, хто творчо працює з учнівською молоддю сьогодні. Не секрет і те, що нині нашим молодим мамам потрібно вивчити колискові пісні про працю, людей праці, які в своїй творчості використовував Григорій Савович. Вихователям міських дитячих садків і батькам необхідно продумати застосування не тільки ігрових методів, з метою виховання у дітей працелюбності, а й методів, котрі формують у них відповідальне ставлення до якості роботи. Адже єднання працелюбності з відповідальним ставленням до праці і є основною ланкою у вихованні нових господарів країни. Ще більше змін слід зробити в шкільному трудовому вихованні молоді.

Значної уваги потребує застереження Г.Сковорода відносно появи такого явища як паразитизм, котре й дає значні парестки в яному середовищі підростаючого покоління сьогодні. Ми можемо з успіхом використати досвід великого філософа і педагога по створенню системи формування морального ідеалу, образу народного героя, котрих слід дотримуватися під час виховання молодого покоління в школі, поставивши в основу притаманні нашим дітям природні здібності.

Сучасна перебудова виховної роботи в школі не може не враховувати педагогічні надбання Г.Сковорода, які є синівською творчою працею, яка веде в храм педагогічної науки вчительство України.

Г.СКОВОРОДА У МИСТЕЦТВІ

У 1972 р. Д.Степовик опублікував статтю "Григорій Сковорода в образотворчому мистецтві", в якій відомий мистецтвознавець, здається, першим звернувся до вивчення цієї важливої теми, зробив спробу в історичному аспекті розглянути звернення українських художників до образу видатного письменника і мислителя XVIII ст. та його творчості. З неї дізнаємося, що ще за життя Г. Сковорода Лук'янов створив його портрет, що пізніше став своєрідним еталоном для іконографії письменника. На його основі на початку XIX ст. у техніці різцевої гравюри пунктиром його скопіював М.Мещеряков. Цей портрет у 1972 р. появилася на поштової марці. Очевидно, портрет роботи М.Мещерякова послужив зразком для М.Жука, який створив свою інтерпретацію портрету Г.Сковорода /1925/.

У 1894 р. І.Лякевич створив перший самостійний мистецький твір про Г.Сковорода - "Мандрівний філософ Сковорода". Художник зобразив його у селянській одежі і тільки книжки у лівій руці видають у ньому поета і філософа. До цього часу відноситься картина С.Васильківського "Сковородинський пасалом". Її репродукція подана у книзі "Пісні літературного походження"/К., 1978/. З цього часу, як нам здається, починається розробка різними художниками теми "Сковорода і народ". Це, наприклад, картини А.Наседкіна "Сковорода розмовляє з селянами", Л.Шматька "Сковорода серед селян", В.Кравченка "Сковорода" і К.Трохименка "Григорій Сковорода".

Як нам здається, значних успіхів добилися українські графіки. До поетичної збірки Г.Сковорода "Сад божественних пісень" оригінальні портрет, фантиспис і шмуцтитули виконав С.Артошен-

ко /1968/. Цікаві гравюри створив Д.Логвін до московського видання Г.Сковороди "Избранное" /1975/ і поеми-симфонії П.Тичини "Сковорода" /К., 1971/. Привернула увагу серія малюнків В.Губенка, присвячена життю Г.Сковороди /1969/. У 1972 р. харківські художники створили 25 оригінальних естампів, серед яких особливо виділялася ліногравюра Г.Галкіна "Замислений Сковорода біля джерела" /1972/. Варті також вгадати плакат /1944/ і гравюру з портретом філософа /1946/ роботи В.Касіяна.

Маємо цікаві досягнення у скульптурі: У 1922 р. у Лохвиці був відкритий пам'ятник Г.Сковороді роботи І.Кавалерідзе. У 1972 р. у Києві був споруджений ще один пам'ятник цього ж скульптора, якому належить також два погруддя - у Чорнухах і Сковородинівцях. Скульптурні портрети Г.Сковороди створили І.Гончар, Г.Кальченко, І.Самотос та А.Футерман.

Значною подією в образотворчій Сковородіані стала квілейна виставка у Києві /1972/, на якій експонувалося 235 творів 129 митців, присвячених життю і творчості Г.Сковороди.

БАЙКИ Г.СКОВОРОДИ ПРО МОРАЛЬНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ

ЛЮДИНИ

Великий просвітитель стверджував, що суспільний добробут залежить від ступеня організації освіти. Навчання і виховання повинно бути загальним і цілеспрямованим. Молодь має не просто навчатись, а вона покликана розуміти благодійну мету свого життя, уміти застосовувати свої знання у "спорідненій" праці, самотньому житті.

Людина, вважає Г.Сковорода, виховується усім укладом суспільного буття. Відбувається це не самовільно, а в процесі взаємодій суб'єкта-особи і об'єкта середовища. Особа осмислюючи оточуючу дійсність, ставлення до неї, виявляє свої моральні якості. Про це красномовно свідчить цикл байок "Байки харківські". Ці прозові мініатюри народились в гущі життя, несуть в собі глибокий виховний зміст, відбивають світоглядні позиції автора.

Моральні проблеми особистості Г.Сковорода тісно переплітає з філософськими, дає відповідь на такі складні питання як сутність людського буття, сенс щастя людини.

Г.Сковорода особливо увагу звертає на те, що кожна людина має знайти своє місце в житті у відповідності з природними задатками ("Дайворонки", "Орел і Черепашка", "Верблюд і Олень", "Тодинникові колеса"). Той, хто бореться не за "сродне діло", завжди закінчує його невдало, а то і просто провалом. "Багато людей без природи починають великі справи, та погано кінчать" ("Дайворонки").

Діючи в житті у відповідності з природними задатками, кожна людина повинна чесно і самовіддано трудитись для себе і свого народу. Це думку Г.Сковорода стверджує у байках "Бджола і Шершень", "Забі", "Змія і Бубон", "Дві курки", "Зозуля і Дрізд" для нього брехом - ідеал невтомної чесною трудівниці. її праця - то справжнє щастя, "найсолонша втіха". Разом з тим Г.Сковорода застерігає, що є люди, які мають знання, та не реалізують їх на практиці. Такі знання мертві, нічого не варті. "Яка користь знати, як робиться діло, коли ти сам його не зробиш? Взяти не важко, важче зроби" ("Дві курки").

Працьовиті люди завжди скромні, непоказні, сердечні та добрі. На їхній стороні стояв Г.Сковорода. В байках "Собака і Вовк", "Два коштовні камені - Діамант і Смарагд" він стверджує, що "освітченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність і цнотливість - ось ціна наша і честь!"

Та багато людей цього не можуть зрозуміти і за всяку ціну, нечесним шляхом, обманом, манівами хочуть добитись слави і високого становища.

Кабан, який держав патент барона, образився, коли Оленця назвала його просто кабаном ("Оленця і Кабан"). Подібні мотиви звучать у байці "Голова і Тулуб". Промовцего звучить у цій байці і мораль: "Не можна вичудуватись з дурнів, які зневажали і зганьбляли найчесніший і неопієний бісер добродійства лише задля того, щоб продертися до чинів, зовсім невідповідних до їхніх нахилів".

У ріді байок ("Чих і Шиглик", "Чула і Рак") Г.Сковорода засуджував людей, які хочуть жити за рахунок трудового народу. Ось Чих, спокусившись на "солодкий харч і гарну клітку", шукаючи райського життя за чужий рахунок, потрапив у неволю.

Байки Г.Сковорода - твори чіткого демократичного спрямування, в яких автор закликає людей до розумного і чесного життя, скромності, дружби і взаєморозуміння. Він засуджує паразитизм, зазнайство і невігластво, різні форми приниження людської гідності.

Розмірковуючи над моральною і духовною цінністю людини, ідеалами Г.Сковорода осмислював поняття добра і зла, суті людських взаємовідносин, ставив соціальний прогрес у залежність від духовних потенцій і здібностей людини.

Через самопізнання, що дуже важливо і в наш час, людина повинна, на думку Г.Сковорода, добре зрозуміти свої місця, роль і місце в житті і виробити, відповідно до своєї природи, життєві принципи і ідеали, свій шлях морального самовдосконалення.

До цього спонукають нас байки славетного філософа.

Г.С.СКОВОРОДА ПРО ВИХОВАННЯ

Витоки української національної системи виховання сягають у глибокі віки. Протягом сторіч вона розвивалася і вдосконалювалася. Національна система виховання - це історично зумовлена і створена народом система поглядів, переконань, ідеалів, а також традицій, звичаїв, обрядів, практичних дій, спрямованих на виховання підростаючих поколінь у душі культурно-історичної спадщини, духовності певної нації.

Вершини успіхів українська система виховання досягла, переживавши свій своєрідний "зоряний час", у XVI-XVIII ст., в епоху великого національного Відродження.

Педагогічні погляди про виховання, освіту і навчання видатний просвітитель Г.Сковорода висловив у діалогах, віршах, байках, притчах. Проблемам виховання присвячені його притчі "Благодарний Еродій", "Убогий Майворонок" та інші.

У вихованні, твердив він, треба зважати не на соціальне становище дітей, а на їх природу, нахили, інтереси, обдарування, бо "воспитание ... истекает от природы", яка є "самий кращий учитель". На той час це було новим словом у педагогіці. Будучи прихильником принципу народності у вихованні, Сковорода вважав, що воно повинно відповідати інтересам народу, живитися з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу. У центр виховного процесу Г.Сковорода ставить дитину, її складний і різноманітний світ думок і почуттів, мрії і надії.

Метов виховання, на його думку, має бути підготовка "істинної", вільної людини, гармонійно розвиненої, часливої, кормної для суспільства.

Цілісна система знань, ідей, форм і методів роботи з дітьми Г.Сковорода ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як при-

родовідповідність, народність виховання і самодіяльність учнів у процесі навчання й виховання, а також гуманізм, зв'язок виховання з життям народу, виховання в праці, врахування вікових, індивідуальних та генетичних особливостей учнів, єдність вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва з самостійністю учнів, практичне оволодіння культурно-історичним досвідом рідного народу, повне і глибоке довіря до дитини та віра в її сили й можливості.

Вирішального значення в здійсненні виховних ідеалів він надавав школі, боровся за школу, доступну для всіх, за безплатне навчання в ній, розробляв нову систему дидактичних і методичних положень. Сковорода твердив, що усвідомлювати Істину найкраще самостійно, за допомогою особистої активності.

Запорукою успішного виховання дітей, на думку Г.Сковороди, має бути любов до них, правильні настанови, викорінення поганих звичок. Він рекомендував такі методи виховання, як бесіди, роз'яснення, поради, приклади. Виховувати дітей, радив він, слід не тільки словом, а й ділом, на прикладах: треба знати правила і норми поведінки людей. Виховувачі дітей, зазначає провіситель, необхідно вдаватися до переконань, привчати їх критично аналізувати свої вчинки, додержуватись твердого режиму, уникати надмірностей в одязі, житті та їжі. Фізичному вихованню дітей сприяють праця, вправи, режим і відпочинок, загартування організму, розваги. Засобами естетичного виховання повинні бути "живописная хитрость", поезія, музика, народні пісні, краса природи.

Г.Сковорода збагатив і продовжив кращі традиції вітчизняної педагогіки, відіграв велику роль у розвитку освіти і педагогічної думки на Україні.

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕІ Г.СКОВОРОДИ

Г.Сковороді належить одне з найпочесніших місць в Історії нашої вітчизняної науки. Він зробив значний крок вперед в боротьбі за утвердження нової, гуманістичної і демократичної педагогіки.

Педагогічні ідеї Г.Сковороди формувалися природно, на певному світоглядному фундаменті.

Букання духовного і матеріального, піднесеного і низького – ось що найбільше цікавило Г.С.Сковороду. Це, безперечно, наклало відбиток на його гносеологію і не могло не позначитись на розв'язанні ним проблем виховання.

Теорія "трьох світів" та "двох натур" Г.Сковороди безпосередньо пов'язана з його педагогікою.

Педагогічні погляди Г.Сковороди були невіддільними від філософської і соціологічної концепції.

Важливою особливістю поглядів видатного філософа-просвітителя на справу виховання, освіти і навчання є те, що вони були відносно відтеологічних настанов. Г.С.Сковорода говорив, що нове, гуманістичне виховання повинно сприяти злиттю людини з народом, служити справі утвердження цнот людського, формувати "благородне серце" і "високі думки". Він підкреслював, що "правильне виховання крмється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені".

Головним завданням виховання Г.С.Сковорода вважав розвиток природних нахилів і здібностей людини. Саме природа, природна схильність, "сродність" дитини і людини взагалі є, як твердив мислитель, "матір'ю" виховання і науки, "учителькою" і провідницею педагога, вихователя.

На думку Г.Сковороди, русійнов слів людської діяльності є "мисль". Тому й першим об'єктом виховання має бути "розум людини".

Без розуму людина сліпа, без розуму вона не може стати на правильний шлях, служити народові. Для розвитку розумових здібностей необхідно виховувати пам'ять, бо "пам'ять есть недремлющее сердечное око, призирающее свою тварь, незаходимое солнце, просвещающее вселенную".

В цьому твердженні виявляється неосянна широчінь поглядів видатного педагога, який має тут на увазі не тільки окрему людину з її світовідчуттям, світоуявленням, світорозумінням, а й усе суспільство.

Проте одного тільки розвитку розуму, одного тільки збагачення його знаннями - не досить, бо самі по собі знання ще не становлять доброчесності. Засвоєння знань треба поєднувати з формуванням високих моральних якостей, без яких навчання буде штучним, удаваним, фальшивим. Правильне виховання - в єдності Істини і доброчесності, знань і високих моральних поривань.

Важливим елементом педагогіки Г.Сковороди є вимога виховання волі. Не досить мита розвиненої розум і працювати відповідно "сродности". Потрібна ще єдиність думок і змишлів, слова і діла. А з цього випливає необхідність розвитку і зміцнення волі.

Педагогічні ідеали мислителя були тісно пов'язані з його уявленням про майбутнє розумне і справедливе суспільство. Сила педагогічних ідей Г.Сковороди в їх народності, демократизмі, у вимогах загальної, доступної для всіх і пов'язаної з життям освіти, в розкритті ролі праці як могутнього джерела розвитку людини. Сила його ідей в тому, що вони актуальні й сьогодні, в період становлення національної школи.

ПОГЛЯДИ Г.СКОВОРОДИ НА ЩАСТЯ

Характерна особливість філософської концепції Г.Сковороди - переважання в ній етичної проблематики. Картина світу осмислювалася філософом через одвічну боротьбу добра і зла, пошук істини, мети життя. Етичний пафос Г.Сковороди, як і його життєвий шлях, нагадує Сократа. Однак принципи, обгрунтовані й реалізовані українським мислителем, дуже далекі від сократівського морального раціоналізму. Саме про це, зокрема, свідчить розуміння Г.Сковородою людського щастя, шляхів його досягнення. Вони розглядаються філософом перш за все у зв'язку з концепцією спорідненої /сродної/ праці, тобто такої, до якої людина має природні дані і схильність. Вимога філософії Сковороди слідувати своїй природі означала також пошук морального обличчя в духовній сфері. Щастя людини - в умінні жити розумно, морально, справедливо. Саме тих, хто не здатний керувати своїми пристрастями, Сковорода називає "чорню".

Ідеалами Г.Сковороди були багатство людського духу, чистота душі, душевний спокій, цільна, не розбещена "мерзотами світу" особистість. При цьому Г.Сковорода підкреслював, що на шляху до себе людину підстерігають різні спокуси, вона може дуже легко скититися до лицемірства. І йти по шляху істини людина може лише слідуєчи своїй природі.

Г.Сковорода часто порівнює світ з театром, а людей - із акторами. Вибір ролі залежить не від ініціативи актора, а від того режисера, яким є невидима природа. Основа успіху - не розмір чи характер ролі, а вміння, талант актора. Робиться висновок, що щастя людини - "ні від високих наук, ні від почесних посад, ні від достатку" не залежить, а тільки від серця, від характеру натури. Важлива запорака щастя, на думку Г.Сковороди - здоров'я душі. "Якщо ти здоровий, якщо ти до того ще й веселий, радієш ще більше, бо веселість - це здоров'я гармонійної душі..."

Спіраючись на пантеїстичне розуміння співвідношення матеріального й духовного в особистості, як і в природі, мислитель обстоює ідею самопізнання індивідумом своєї істинної духовної сутності, яка полягає в схильності кожного до певного виду діяльності. Праця, оснований на спорідненості, є основою щастя, приносить радість, бо вона служить народові.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ

Г.С. СКОВОРОДИ

Видатні мислителі, які внесли вагомий внесок у розвиток світової цивілізації, голос яких прозвучав набетоні заклятвом прости рабства, не забуваються. Саме до такої категорії людей належав і Г.С.Сковорода. Чим далі віддаляє його час, тим більше стає його популярність і рельєфніше вимальовується його місце у філософії.

Серед питань, поставлених Сковородою, важливе місце посідає проблема людини. Відповідь на неї набула у філософа оригінального забарвлення.

В теорії "світів", яку запропонував Сковорода, центральне місце відводилося саме людині; "малому світу". Це впливало з того, що загальні закони природи, "великого світу", повторюється в людині, тобто в "малому світі". Якщо при розгляді "великого світу" філософ ототожнював природу з Богом, то при розгляді "малого світу" він ототожнював Бога з людиною.

У своїй іншій теорії, так званій теорії "натур", згідно якій людина складається з двох субстанцій - тілесної і духовної, Сковорода виступав проти розуміння людини як носія якоїсь надприродної, безтілесної духовної субстанції. Незважаючи на те, що основною з двох натур філософ вважав духовну, божественну сутність людини, він не рахував її чимось надприродним, а розглядав як земну, людську її сутність. Поряд з цим Сковорода неодноразово заперечував проти обмеження суті людини тільки її тілесною стороною. Не розуміючи соціальної природи людини, філософ шукав її в духовному началі, називаючи його "правдою божою".

Сковорода піддавав критиці тих мислителів, які шукали "істинну людину" в багатстві і чинах, в грошах і застіллі, а також тих, хто шукав цю людину не в ній самій і не в суспільстві, а відірвавшись від неї.

Сутність людини філософ шукав в розумі, в серці, в її морально-етичних нормах, які не залежать ні від часу, ні від класу. Сковорода вважав за необхідне шукати "істинну людину" в самій людині, в її внутрішній сутності.

НБ ПНУС

574023

ЗМІСТ

стор.

Всі

СЕКЦІЯ I. Г.Сковорода і проблеми розвитку української філософії.

Возняк С.М. Філософська концепція Г.Сковороди в контексті традицій української духовності. 3

Бабій Л.Т. Естетичні погляди Г.Сковороди. 6

Ерушевич Г.Д. Діалектичні здогадки у філософській системі Г.Сковороди. 9

Гольянич М.Ю. Проблеми людинознавства у філософії Г.Сковороди. 11

Матвішин В.Г. Два мислителі-одна філософська думка. 13

Коскаленко В.М. Проблема самопізнання особистості в філософії Григорія Сковороди. 15

Науш М.Ю. Соціально-політичні ідеї Григорія Сковороди і проблеми державотворення. 17

Яковини В.М. Розвиток гуманістичних традицій у творчості Г.Сковороди. 20

Остаполич О.Я. До питання вивчення філософської спадщини Г.Сковороди. 22

СЕКЦІЯ II. Г.Сковорода як письменник і перекладач.

Павлюк О.М. Концепція людини у поетичній спадщині Г.С.Сковороди. 24

Васильєвич Г.Я., Василевич Р.Я. Роль Г.С.Сковороди в становленні і розвитку української мови. 28

Дяків О.Д., Лазаревич В.В. Перекладацька майстерність Г.Сковороди. 30

Полек В.Г. Г.Сковорода у слов'янському та угорському сприйнятті. 32

Кульчицька О.О., Мішин Е.Е. Структура, семантика і прагматика діалогу Г.Сковороди. 35

Рис Г.Г. Образ Г.Сковороди в українській художній літературі. 37

Гуцулак О.Е. "Античність"-категорія поетичної самосвідомості Г.Сковороди. 39

Жачківська М.Р., Жачківський В.В. Постать Григорія Сковороди в трактуванні Домета Оляничка. 40